

Befejezés előtt áll a palóckutatás

A néprajztudomány első lelkes kutatóit az a felismerés vezette, hogy a magyarság népi-nemzeti kultúrája kisebb-nagyobb tájanként, országrészek szerint változó. A múlt század első felében megjelent néprajzi közlemények a palócok, a székelyek nyelvének, szokásainak különösségét, sajátosságait emelték ki és ezekből a leírásokból megszületett végül a *néprajzi csoport* fogalma, a népi kultúra táji differenciáltságának rendszere, kibontakozott a magyar nép hagyományos kultúrájának, életmódjának, társadalmának sokszínűsége.

Ezeket a – több esetben csak feltételezett – kulturális egységeket első sorban az összetartó műveltségi vonások jellemzik, melyek ugyanakkor kifelé elhatároló funkciót gyakorolnak. Az összetartó vonások többnyire a táj-szólás formájában, az embertani jellemzőkben, az anyagi, társadalmi és szellemi műveltség részcinek, vagy egészének sajátos voltában nyilvánulnak meg.

A néprajzi csoportok hazai kutatásában elvi szempontok és igények csak később jelentkeztek. A *Tudományos Gyűjtemény* 1817-ben közzétett pályázati felhívása nyomán leírások, ismertetések jelentek meg, melyek sorát *Szeder Fábián*nak éppen a palócokat tárgyaló, ma már felbecsülhetetlen forrásértékű dolgozata nyitotta meg. A népkultúrát, annak táji változatait feltáró írások mellett, velük párhuzamosan, de szinte függetlenül, történelmi kutatások is folytak a székelyek, vagy a palócok eredetéről, kialakulásáról. Az így megjelent közlemények alapján, ezek mintegy összefoglalásaként igyekeztek az etnográfia XX. századi jeles kutatói összefoglalni az egyes néprajzi csoportokra vonatkozó ismereteket, meghatározni a jellemző vonásokat és a csoportok, tájak kiterjedésének határait.

A történelmi kutatások alig tudták ezt a tevékenységet segíteni, mert inkább a csoportok genezisének kérdéseit igyekeztek megválaszolni és a népi kultúra mélyebb megismerése érdekében annyi jelentős közelebbi múlt népességtörténete homályban maradt. Amíg a nénelvet kutatását, megismerését célzó tanulmányok az etnográfia becses forrásmunkáivá váltak, addig a palóc őstörténetet kibogozni kívánó fejtegetések nagy részét a történettudomány nem fogadta el, ezek az eredmények a nagy történelmi szintézisekbe nem kerültek be.

A századunk elejére kialakult palóc néprajzi kép *Szeder Fábián*, *Pintér Sándor*, *Istvánffy Gyula* és mások közléseit szerkeszti egységbe, általánosítva bizonyos jelenségeket és ezek együttesét tekintve a palóc néprajzi csoport műveltségének. Irodalmunk ezek alapján jellemzőnek tartotta a népkultúra olyan részleteit, mint a hadak szerinti településmód, a belülfűtős, kürtös kemence használata, a nagyméretű pajták, a fejlett juhászat – a

pásztorok diszitóművészetével, a népviselet változatosságával –, ezen belül a rövid szoknya használata, a szokások között a Szent Iván-napi tűzgrás és a kiszehajtás.

Az újabb kutatások azonban arra intettek, hogy a népi kultúra itt felsorolt egy-egy elemének a csoportra nézve általános érvényű elfogadása többnyire nélkülözi a tudományos bizonyítást, a megfelelő mennyiségű és minőségű adatok együttes előfordulását és főként a jelenségek lelőhelyhez köthetőségét, lokalizálását. Kitűnt, hogy a viseletben a rövid szoknya, vagy a Szent Iván-napi tűzgrás, és a kiszehajtás a területnek csak egy-egy részére korlátozódik, tehát nem jellemző az egész palócságra. A néprajzi csoportot, így a palócságot is, objektív módszerekkel meghatározó eljárás egyik alapvető tényezője a térképes ábrázolás, vagyis a műveltségi elemek elterjedésének megbízható és szemléletes bemutatása. A megfelelő adatok és ezek elemzésének hiányában felmerült a kérdés, milyen alapon, milyen bizonyítékok birtokában beszélünk erről a néprajzi csoportról, vagyis kik a palócok, mi jellemzi őket és hol laknak. A korábbi ismeretek birtokában ezekre a kérdésekre nem tudunk kielégítő választ adni, csak azt ismételhettük meg, amit elődeink írtak. Ide tartozik az etnikai csoporttal összefüggő néprajzi táj, a Palócföld kiterjedésének, határainak körvonalazása is.

A Palócföld a köztudatban Észak-Magyarországnak az a része, ahol a palóc tájszólást beszélik. Az utóbbi évtizedek nyelvészeti kutatásainak köszönhetően a palóc néprajzi csoport egyetlen, korszerű tudományos felmérésén alapuló ismertetőjegye a tájnyelv, amint ez kitűnik a Magyar nyelvjárási atlasz közzétett eredményeiből. A palóc vagy északi magyar dialektus azonban nem egységes, hat fő típusra osztható, s ezek további négy altípust foglalnak magukba, de valamennyire jellemző az *a* és az *á* hangok sajátos kiejtése. Maga a terület összefüggően a Garam völgyétől csaknem a Hernádig terjed, északon a szlovák nyelvhatár, délen az alföldi nyelvjárási körzetek szegélyezik. A palóc dialektus használata a területtől északra lakó, szlovákiai magyarságra is vonatkozik, továbbá az innen nyugatra fekvő egyes népszigetekre, mint a Mátyusföld, vagy a Zobor-vidék.

Az etnográfia ma sincs abban a helyzetben, hogy a nyelvészethez hasonlóan a palóc népi műveltség kiterjedésének régióját meg tudná határozni. Ezért a népkultúra egészének és egyes ágazatainak mélyebb megismerésére törekvés indította el 1967-ben a palóckutatásnak elnevezett tudományos programot.

Kezdeményezője az egről Dobó István Vármúzeum volt, amikor memorandummal fordult a múzeumokat fenntartó és szakmailag felügyelő szervekhez, hatóságokhoz: „*A nemzetet a társadalmi rétegződés mellett egy sajátos néprajzi, etnikus tagoltság is jellemzi. Így a hajdiúk, jászok, székelek stb. mellett palóccokról is beszélhetünk, mint egyik legnagyobb néprajzi csoportunkról. A néprajzi csoportok bizonyos kulturális, nyelvi és történeti egységűséget, közös eredetet és hagyománytudatot jelentenek. A földrajzilag és népi kultúrában is eltérő közösségek műveltségéről, történetéről igen keveset tudunk. A következőkben olyan kutatási tervet terveztem ismertetiünk, mely a mulasztásokat pótolni igyekszik*” – írja bevezető mondataiban a memorandum. A továbbiakban körvonalazza a kutatás céljait, módszereit, anyagi és személyi feltételeit, amelyek nagy vonalakban, a több mint másfél évtized során bekövetkezett objektív változások ellenére napjainkig érvényesek.

Szükséges volt már ebben a stádiumban is meghatározni a vizsgálatok földrajzi kereteit, azaz a Palócföld feltételezett néprajzi határait, minthogy a szakirodalom ebben a kérdésben többféle álláspontot ismert. A memorandum az optimálisan legtágabb területet kívánta kutatni, vagyis Nógrád megye egész területét, Heves és Pest megye északi részét, Barsod-Abauj-Zemplén megye északnyugati psemét, de tekintetbe kívánta venni a délszlovákiai magyarságot, Szolnok megye északi részét és az Alföld palóc kirajzásait is. A munka első éveiben a néprajzi gyűjtés valóban az előbbi nagytáj településeire irányult, de a tapasztalatok szerint ilyen széles terület vizsgálata a rendelkezésre álló anyagi és személyi feltételek mellett irrealisnak, szinte kivihetetlennek látszott. A mintegy 700 településen még lehetséges volt az általános tájékozódás, de a történetileg, társadalmilag mélyre hatoló vizsgálatok számára egy jóval szűkebb teret kellett kijelölni, amint ez később be is következett. A vizsgálatok külső zónáira ez a megfontolás még inkább vonatkozott, különösen a szlovákiai magyarság körében végzendő terepmunka ütközött nehézségekbe, ezért a tervet úgy kellett módosítani, hogy ezekről a területekről csupán a feldolgozott jelenségek analógiáit használjuk fel.

A mintegy tíz évre tervezett kutatás végső célja egy komplex néprajzi monográfia volt, melyben a történelem, a régészet, a nyelvészet és az ember-tan, mint társtudományok, segítették volna a mélyebb elemzést, tették volna teljesebbé a palócságról alkotott képet. A monográfiának ugyanis ezt kellett elérnie, feltárva a kultúra és társadalom sajátosságait, amelyek műveltségi kapcsolatokra, egységre utalhatnak, illetve ezzel ellentétben kisebb-nagyobb zónákra, amelyek esetleg *széttördelik a nagy Palócföld korábban feltételezett egységét*. Emellett a néprajzi vizsgálatok minden részterületen történeti szempontúak, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a hagyomány, a tárgyi emlékek és az írott források révén elérhető legtávolabbi múlt jelenségeitől kezdve a jelenkorig kell a tárgyalás során eljutni, feltárva a változások okait és folyamatát.

A nagymonográfia – melynek sorsára még vissza fogok térni – eredményességét a tervek szerint és a valóságban több szempontú alapgyűjtéseknek és kisebb monográfiáknak kellett elősegíteniök. Ennek érdekében gondoskodott a szervezőbizottság megfelelő kutatási segédletekről, azaz kérdőívekről, gyűjtési útmutatókról. 1968. és 1979. között két elvi-módszertani közlemény és huszonegy gyűjtési útmutató jelent meg, feldolgozva a népkultúra és társadalom számos ágazatát, aspektusát, a lehetőség szerint koncentrálván azokra a jelenségekre, amelyek palóc területen – a korábbi ismeretek szerint – sajátosnak, jellemzőnek látszottak. A kérdőívek a gyűjtést eleve ebbe az irányba fordították és biztosították azt, hogy nem képzett, ún. társadalmi kutatók is tudományos értékű, hiteles adatokat jegyezzenek fel, megadva nekik a szükséges útmutatásokat a lejegyzés általánosan igényelt módjára és körülményeire.

A kiadványoknak ezt a csoportját a *Módszerek és feladatok* címen megjelent kötet nyitotta meg, aminek hatása nemcsak a palóckutatásra, hanem a magyar néprajzi közgondolkodásra általában is jelentős. A kötet egy tudományos konferencia előadásait, hozzászólásait, vitatéziseit tartalmazza és összefoglalja mindazt, amit abban az időben a palóc néprajzi csoportról tudni lehetett. Az itt elhangzott vélemények, javaslatok főleg módszertani tekintetben meghatározták az egész kutatás menetét, különösen a néprajzi

fejezetek kidolgozásában, mint a település, építkezés, állattartás, táplálkozás, viselet, társadalom, szokások, néphit, népdal, ballada.

Ugyancz mondható el a nyelvészeti, történeti fejezetekről is, azzal a kivétellel, hogy a jelenlévő szakértők nem annyira az őstörténet sokat tárgyalt, de források hiányában csak vitatott kérdéseit javasolták kutatni, hanem a táj, a Palócföld földrajzi neveit, régészeti emlékeit elemezve, a középkor és az újkor évszázadait. Ez a nézet, ami kilátástalannak vélte a palóc etnogenezis, őstörténet homályos pontjainak felderítését, úgy érvényesült a meginduló kutatásban, hogy tervei közé csak a késő középkortól kezdődő évszázadok néptörténete került, nem tekintve feladatának a korábbi fejlődés vizsgálatát. Ennek ellenére a program hírére és annak hatása alatt néhány új elmélet született a palóc őstörténet kérdéseiről, amelyek elmélyítik néprajzi csoportunk ismeretét még akkor is, ha megállapításaik vitathatóak. A gyűjtési útmutatók közül ki kell még emelni a bibliográfiát, ami a legtágabb, palócnak tartott területekre vonatkozóan közli a helytörténet, a néprajz és a nyelvészet irodalmát.

A kérdőívek sorában elsőként a *Felderítő kérdőívet* említhetem meg, aminek segítségével az egész nagytájat átfogó terepbejárás indult meg, kutatva a palócnak vélt műveltségi elemek jelenlétét, elterjedését. Végző célja volt ilyen módon megtalálni azokat a településeket, ahol az akkori ismeretek szerint a palócokra jellemző műveltségi vonások leginkább fellelhetők.

A *Felderítő kérdőívet* terv szerint minden településen fel kellett gyűjteni, ami jórészt meg is történt – tehát igen nagy terület teljes népességének műveltségéről szolgáltat adatokat. A palócnak feltételezett táj több mint 500 településen töltötték ki kérdőívünket a terület különböző szintű iskoláinak tanulói, de egyes falvakban 2–3 adatlap is készült, ezért számuk megközelíti a hétszázat. Az adatoknak ez a nagy tömege nem alkalmas arra, hogy egy-egy település vagy vidék népkultúrája erre építve megrajzolható legyen, de feltárja a műveltség jellegének definíciójában fontos elemek elterjedését, formái változatait és ez már összehasonlító vizsgálatok alapját képezheti.

Egyes kérdéscsoportok alapul szolgáltak a téma regionális feldolgozására, mint például a népi teherhordás egy sajátosan palóc eszköze, a vászon hátitarisznya, a lakodalmi nagykalács formái és valamennyi kérdés válaszait vizsgálva *Ikvai Nándor* a Börzsönyt tárgyaló tanulmánykötetben.

A tematikus kérdőívek segítségével a népi műveltség számos területén végeztek gyűjtéseket. Az eredmény csaknem 700 kézirat, aminek terjedelme meghaladja a 60 000 gépelt vagy kézzel írott lapot. Amint a *Felderítő kérdőívre* kapott válaszok, éppúgy a tematikai gyűjtések tekintélyes része is társadalmi gyűjtők, tehát nem képzett kutatók munkájaként került közgyűjteményekbe. Ennek egyik útja volt az országosan meghirdetett, de a megyei múzeumok által szervezett néprajzi és nyelvjárásgyűjtő pályázat, melynek anyaga az egri, balassagyarmati és miskolci múzeum adattárába került. A gyűjtés előkészítése során számos oktatási és közművelődési intézménnyel kerültünk kapcsolatba. Mind a *Felderítő kérdőív*, mind az egyes témák helyszíni gyűjtésében több száz diák vett részt, akiknek nevét nincs lehetőség most közölni, de köszönet illeti őket áldozatos és önzetlen munkájukért, amivel létrehoztak egy örök értékű gyűjteményt, rögzítették az észak-magyarországi palóc népi műveltség és társadalom XIX–XX. századi hagyományos képét, formáját. Tanulmányozásával a társadalmi és

politikai tudományok kutatói az oktatásban és a közművelődésben is hasznosítható ismeretekhez jutnak, a honismeret számára pedig a gyűjtemény egyedülálló érték, amihez hasonló a magyar népi csoportok és tájak egyikéről sem ismert.

A kutatást elősegítő, már említett kérdőívek, útmutatók elvi-módszertani állásfoglalások és bibliográfia mellett 1973 és 1982 között eredményeket közlő önálló kötetek is jelentek meg. Az egyik sorozat, *Tematikus és lokális monográfiák* címmel öt művet foglal magába, amelyek részletkutatásként falumonográfiák, illetve tanulmánykötetek és egy közöttük tematikus tájmonográfia.

A sorozat egy kötete a klasszikusan palócnak tekintett Mátraalja egyik reprezentatív faluja, Mátraderecske népéletéből ad szemelvényeket, egy pedig Heves megyei községekből embertani felméréseket közöl, analizál. Három monográfia a Mátrától délre eső táj településeit kutatja azzal a szándékkal, hogy a török hódoltságot követő évtizedekben északra délre irányuló migráció révén kialakult közösségek mennyire őrzik napjainkban az északi, palóc származás emlékeit. Visonta szlovákkal kevert, Jászdózsza és Csépa palóccal ötvözött népessége és kultúrája több mint 200 év elteltével is többé-kevésbé tartalmazza a múlt nagy népmozgásainak és a kultúrák találkozásának emlékeit. A kismonográfiák tudományos eredményei tartalmukkal és módszereikkel megoldották a programban előírt feladatukat a távolabbi cél, a palóc nagymonográfia megalkotásának elősegítését.

A palóckutatás keretében folyó forrásfeltárás egyik eredménye *Reguly Antal* 1857. évi naplójának kiadása, benne a palócföldi utazás számtalan néprajzi, embertani megfigyeléseivel. Időnként lehetőség nyílt egyes, a palóc néptörténet, néprajz számára felhasználható kéziratok kiadásának támogatására. Ezek egyike Nagyréde új és legújabb kori története, valamint a Bükk hegységet környező táj barlangépítményeinek rendszeréről készült munka.

A palóckutatás, mint tudományos program – melynek kialakításában több mint 40 szakértő vett részt – ösztönzőleg hatott a népi csoportok és elsősorban a palócság kutatására. Könyvek, tanulmányok jelentek meg és tanácskozások szerveződtek a néprajzi kutatásnak erről a nézőpontjáról, amit etnikai jellegűnek szokás nevezni és a figyelem a Felföld magyarsága, ezen belül a palócok felé fordult.

A program megindulásakor a feltételezett centrum Pest megye északi szélére is kiterjedt, aminek nyugati felén a *Börzsöny néprajza* néven önálló kutatás indult meg és ennek eredményei 1977-ben meg is jelentek. A mintegy 60 ív terjedelmű kötet erős történelmi megalapozottsággal a népi kultúra több ágazatát vizsgálja a Börzsöny délnyugati szélének 10 településén. A Magyar Tudományos Akadémia néprajzi kutatócsoportja 1971-ben elkezdte két Nógrád megyei falu, Varsány és Nógrádsipek társadalom-néprajzi és folklorisztikai vizsgálatát. A települések kiválasztását többek között az a szempont irányította, hogy az eredményeket egybevevessék a palóckutatás eredményeivel és a megállapítások később „egy nagyobb táj-, ill. népcsoport általánosabb jellemzőinek keretében legyenek elhelyezhetők” – írja Bodrogi Tibor, az első kötet szerkesztője. A két kötet felméri az elmúlt 30 év alatt lejátszott változásokat és rögzíti a kutatással egykorú helyzetet. Különösen tanulságosak azok az eredmények, amelyek feltárják, hogyan tükröződnek egy falu társadalmi életében, népi műveltségében az ál-

lami célkitűzések, mennyiben felelnek meg ezeknek a feltárt jelenségek, vagy mennyiben térnek el tőlük.

Manga János monográfiája, a *Palócföld* megszületése nincs közvetlen kapcsolatban a jelen kutatási programmal, mert a szerző életművének végső summázata. A jórészt nógrádi adatokra támaszkodó kötet összefoglalja mindazt, amit a palócság történetéről, tárgyi és szellemi kultúrájáról, társadalmi életéről tudunk. Manga János könyve olyan hagyaték, aminek használata nélkülözhetetlen a további kutatások, így a jelen nagy monográfia számára is. A programtól független keletkezésű, egyszerűs monográfia a *Barkóság és népe* is, azzal a kiemelt célkitűzéssel, hogy rámutasson a geográfiai táj és egyúttal néprajzi csoport ismertetőjegyeire. *Paládi Kovács Attila* arra a következtetésre jut, hogy alapos vizsgálat a barkó népi csoport kulturális különállásának számos jelét mutatja ki. Ez a sajátos önállóság a Mátra tövében élő csoportok felé kevésbé érvényesül, de északi és keleti irányban több elhatároló vonással jelenik meg. A palóckutatás a barkóságot nem kezelte önálló néprajzi csoportként, vagy alcsoportként, a gyűjtés munkája e területekre is kiterjedt, ezért Paládi Kovács Attila adatait és eredményeit felhasználva a végső összegzésben nagyobb felkészültséggel lehet majd a palóc-barkó kulturális viszonyt elemezni és mérlegre tenni.

A terjedelmesebb egy- és többszerzős, önállóan megjelent művek után csupán utalni kívánok arra, hogy a palóckutatás megkezdése óta főként a Nógrád és Heves megyei múzeumok munkatársai számos tanulmányt tettek közzé, amelyek a program szempontjait követték és érvényesítették, illetve, amelyek eredményeit a jelen kutatás sikerrel tudja hasznosítani. Ilyen dolgozat Rimóc népviselete, amely a kistáji csoportok jelentőségét húzza alá; a palóc díszítőművészet egyik központját példásan bemutató kötet a turai hímzésről; egy hasonló jellegű mintakönyv a palóc ködmönökről; a keresztelő és a gyermeknevelés szokásai az Ipoly mentén; az Órhalom-Hugyag-Ipolyvarbó (Vrbovka) néprajzi alcsoport belső kapcsolatai és történelmi sorsa egy népszokás elemzése útján; a nógrádi népi építkezés történeti előzményei: egy észak-hevesi falucsoport néptörténete, kapcsolatai, településrajza; a csűrös építkezés a palóc centrum északkeleti felében; a lakodalmi szokáskör a Mátraalján; a táplálkozási szokások Észak-Hevesben; a népi teherhordás eszköze; és a népdalkincs palóc jellegzetességei.

A kutatás eredményei többször megjelentek olyan irodalmi, közművelődési fórumokon, mint a *Palócföld* című folyóirat, a *Hevesi Szemle* és a *Forrás*, de a program híre külföldre is eljutott, ahol elismeréssel nyilatkoztak róla.

A palóckutatás keretében folyó embertani vizsgálatokról *Henkey Gyula* és mások tollából több résztanulmány jelent meg (mint például: Gyöngyöspata és Mátraderecske etnikai-embertani jellemzői, majd a Nógrád megyei felmérések összefoglalása), a magyar néprajzi csoportok testmagasság-vizsgálata során a palóc arányok; *Gyenis Gyula* pedig kandidátusi értekezése témájaként a palócok kéz- és lábörredőzetének rajzolatait, azok elemzését választotta.

A palóckutatás elvi célkitűzéseinek, módszereinek finomítását menet közben a szaktudomány többféle módon segítette. A néprajzi csoportok iránt az 1950-es évek végétől támadt érdeklődés életre hívta a Gondolat Könyvkiadó etnográfiai kismonográfia-sorozatát, ami később visszahatott az olvasóközönségre és az érdeklődés társadalmi igénnyé erősödött. Ebbe az

áramlatba kapcsolódott a magyar nép táji-történeti tagolódását tárgyaló kötet, sorra véve és tisztázva különböző fogalmakat, amelyek a témakörben használatosak, de nem mindig azonos tartalommal. Ezek közé tartozik a „Palócföld”, „palócok”, a „Barkóság”, „barkók” táj- és népnevek történeti kialakulása, a velük kapcsolatos ismeretek rendszerezése, összefoglalása. Részben erre a műre támaszkodva használjuk a Felvidék, Felföld és Palócföld tájneveket. *Kösa László* és *Filep Antal* könyve az etnikai vizsgálatok, így a palóckutatás számára is új történeti, irodalomtörténeti és földrajzi szemlélettel jelentkezett a magyar etnográfia irodalmában.

A program megvalósítása folyamán 1976 decemberében egy Salgótarjánba összehívott tanácskozáson a résztvevők áttekintették az addig végzett munkát, felvetették a tudományos és technikai megoldást igénylő kérdéseket, meghatározták a legsürgősebb, legfontosabb további feladatokat. A néprajzi csoport fogalma körül támadt és nyugvópontonra nem jutott vita folytatására *Balassa Iván*, a tanácskozás elnöke javasolta egy elméleti konferencia összehívását, ami várhatóan segítséget fog nyújtani a palóckutatásnak is.

A Magyar Néprajzi Társaság 1977 őszén Sárospatakon szervezett konferenciája valóban a néprajzi csoportok vizsgálati módszereit tárgyalta, a kérdés elméleti és gyakorlati kutatói a téma számos részletét vitatták meg. A programunk számára hasznosítható állásfoglalások közül főként az etnikai csoport és a táji kultúra fogalmára vonatkozókat említhetem meg.

A népi csoportok tartalmi definíciója és a tájhoz kapcsolódás ténye szorosán összefügg egymással, mert a tájnév és a csoportnév sokszor azonos, azaz mindkét fogalmat fedi, mint a Barkóság, Őrség, Jászság stb. esetében. Kevés azoknak a stúdiumoknak a száma, amelyek a kettőt különválasztva, a lényegileg földrajzi és néprajzi fogalmakat önállóan kezelve, megvizsgálják a tájegység és az etnikai egység viszonyát, azt hogy a *néprajzi táj lakossága valóban népkulturális egységet képez-e*. A néprajzi csoport fogalomban pedig elválasztandó a hagyományozott kulturális egységtől a biológiai egység, amit az embertan kutatói vizsgálnak, keresve azt, hogy a magyar népesség 10 rassztípusa milyen arányban keveredik egy-egy néprajzi csoporton belül. Egy bizonyos keveredési arány az antropológia legújabb credményeinek megfelelően jellemző a palócokra, amit ha összehasonlítunk a honfoglaló magyarság embertani jellemzőivel, jelentős mértékű megegyezés mutatható ki. A néprajzi csoportok származásának tisztázására a humángenetika is kínál módszereket, de ezek a kutatások hazánkban még nem kezdődtek el.

Részben a néprajzi csoportok strukturális felosztására Sárospatakon elhangzott *Barabás Jenő* javaslatai és saját ismereteim alapján a mai Észak-Magyarországon területi kulturális egységek alakíthatók ki, amelyek koncentrikusan elhelyezkedő néprajzi-földrajzi egységet jelölő kategóriák. Az 1920 előtti történelmi helyzet csak az első regionális kategóriát módosítja, ezt a különbséget azonban nem jelzem, minthogy a palóckutatás alapvetően a mai Magyarország területére korlátozódik.

Vizsgálataink szempontjából a legnagyobb földrajzi és részben néprajzi táj, a *Felföld*, mint Észak-Magyarország hegyvidéke, az Ipoly alsó szakaszától Sátoraljaújhegyig. Ezen belül néprajzi vidék a *Palóc nagytáj* az Ipoly völgye–Hatvan–Miskolc, a Hernád-völgy vonala és az országhatár között, és ennek leszűkített része a *Palóc centrum*. Balassagyarmat–Hatvan–Putnok

vonallal az országhatárig bezárt területe. E három regionális tájat kisebb, lokális körzetek alkotják, az előbbiekhöz hasonlóan alárendeltségi sorban. A kistáj, vagy kulturális, műveltségi zóna ötnél több településsel – váltakozóan néprajzi, vagy földrajzi fogalomként, esetleg néprajzi alcsoportként ismeretes, mint a Mátraalja, Medvesalja, Karancs-vidék stb. A falucsoport, vagy mikro-zóna, mint néprajzi fogalom, néhány település közös egyházi vagy államigazgatási központtal, előbbi esetben parochiális körzet néven ismert, mint az örhalmi, rimóci, tarnaleleszi falucsoport.

Természetesen ez a népkulturálisnak szánt beosztás csak ideiglenes jellegű, feltételezett, aminek érvényességét majd a készülő nagymonográfia adatai, megállapításai fogják megerősíteni, vagy megváltoztatni.

Az etnikai csoport fogalmát, fő kritériumait – a palóckutatás során alkalmazott elveknek megfelelően – az alábbiakban foglalhatom össze. A csoportot közös nyelve, tájszólása, történelmi sorsa, azonos rasszösszetétele, egy összefüggő területen lakása, az összetartozás „mi” tudata, közös vallása és közös kultúrája, gazdasági létfeltételei különböztetik meg szomszédaitól. A tervezett nagymonográfia fő vonásaiban ezeket a megkülönböztető jegeket vizsgálja úgy, hogy tárgya elsősorban a kultúra, ami a terjedelmi arányokban is megmutatkozik. A többi kritérium vizsgálatát a monográfián belül a társtudományok művelői végzik.

A palóc nagymonográfiai első tervei – amint fentebb említettem – az egész régiót kívánták kutatni, ezeket a terveket azonban a program kevés résztvevője miatt kilátástalan volt végrehajtani. Reálisnak látszott ezért csökkenteni a vizsgálandó falvak, a kutatópontok számát és leszűkíteni ezek területét is arra a tájra, amit a múlt század eleje óta minden közlemény palócnak tartott. Ez a centrumnak nevezhető terület Balassagyarmat, Putnok, a Mátra gerince és az országhatár közé esik, jelképezve azt a Palócföldet, aminek kultúrája reprezentálja majd a palóc népi műveltséget. Feltethető, hogy ebben a monográfiában a palócság nem egységes kultúrájú néprajzi csoportként fog megjelenni, hanem mindazokkal a differenciákkal, amelyek a történelmi, társadalmi fejlődés következményei. Alkalmas lesz azonban arra, hogy a monográfiában mintegy modellként testet öltött „palóc” műveltség viszonyítási alapot képezzen más, a palóc nagytájon belül, vagy azon kívül lakó csoportok hasonló módszerekkel feltárt kultúrájához.

A program és így a monográfia is kettős feladattal kívánja a néprajzi csoport fogalmát megragadni és körülírni. Figyelme előbb a csoportot képező népre, az emberre irányul annak történelmével, antropológiai jellemzőivel, majd nagyobb összpontosítással a népi műveltségre, a hagyománynak arra a teljes egészét képező együttesére, amit a csoport alakított ki és a mai napig hordoz. A vizsgálatok kívánatos időmetszete az 1920. év, de a kutatók lehetőség szerint ennél távolabbi időkre is igyekeznek visszatekinteni. Erről az időbeli bázisról indulva figyelemmel kísérik a jelenkor viszonyait is, felmérve a hagyomány pusztulását, átformalódását, vagy továbbélését a mai napig.

A húsz kutatópont kiválasztását az a szempont vezette, hogy képviseljük a palóc centrumban élő társadalom és így a palóc néprajzi csoport teljes színeképét. Legyenek közöttük olyanok, amelyeknek lakói nagyrészt földművelésből, állattartásból élnek, és amelyek már az ipar, a bányászat hatáskörébe kerültek; legyenek – az egykori feudális viszonyokat alapul véve – jobbágy- és kisnemesi falvak, figyelembe véve a nagybirtok hatását

is a terület népére; legyenek – lehetőség szerint – a középkor óta folyamatosan helyükön lakó és a török hódoltság után újjátelepülő, vagy megújuló falvak; legyenek a római katolikusok mellett reformátusok is és legyenek az általánosan magyar népességük mellett a szlovák, német telepések beköltözése révén kevertebb népességük is. Egy-egy falu kiválasztását több esetben az indokolta, hogy egy néprajzilag homogénnek látszó kisebb falucsoport valamelyik tagja is alkalmas arra, hogy társfalvait is képviselje. Ezekhez tartozik a kutatási terület északkeleti peremén néhány település, amit barkónak is lehet tartani, bár palóc és barkó között a néprajzi határ nem elég éles, nem eléggé kidolgozott. Nézetem szerint a húsz település többféle jellege és földrajzi elhelyezkedése következtében olyan népi, néprajzi konglomerátum, ami joggal képviselheti a palóc etnikai csoportot, annak kultúráját.

A kutatás költségeit mindvégig a Művelődési Minisztérium, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Heves megye és Szolnok megye tanácsai, múzeumi szervezetei biztosították. Ezen belül nagy értékű volt a szolnoki Damjanich János Múzeum műszaki segítsége, ami abban nyilvánult meg, hogy a program kiadványainak nagyobb részét saját házi nyomdája állította elő. A huszonnyolc tagú szerzői munkaközösség az érdekelt megyék muzeológusai mellett fővárosi, debreceni intézmények – egyetemek, akadémiai kutatóintézetek – munkatársaiból áll. A könyv tervezett 120 nyomdai ívből elkészült 110 ív, egyes fejezeteken még dolgoznak.

1986. a palóckutatás befejezésének éve, aminek elteltével a három múzeumban őrzött adattárak nagy tömegű kéziratgyűjteménye, a már közkinccsé tett tematikus, lokális kismonográfiák és egyéb kiadványok után létrejön a palóc táj és népi kultúra korszerű tudományos módszerekkel megírt korpusza is. A monográfia a palóc népi műveltség foglalatosa, e népi csoport valóságát bemutatása kíván lenni, ami tartalmazni fogja a domináns magyar kultúrába integrált, itt élő nemzetiségi, elsősorban szlovák szellemi értékeket, népi hagyományokat is. Kutatásaink során sohasem tévesztettük szem elől azt, hogy néprajzi csoportjainkat és táji kultúráinkat csak a történeti fejlődés áramlatainak, eseményeinek alávetett változásokra figyelmeztetve lehet tárgyilagosan megítélni.

A szerves építészet

Varga Csaba interjúja Makovecz Imrével

A magyar kultúrában az utolsó tíz évben nemigen akad olyan szellemi mozgalom, mint a *szerves építészet*. Nem akar kevesebbet, mint az emberhez, a helyhez, a tájhoz, a hazához, Európához és a földhöz kötött épületeket. Emberarcú házakban emberhez méltó életet. Azt szeretné, ha ezekben a lakásokban és közösségi épületekben az ember hazát, jövőt s szabadságot találna. Ezzel az organikus építészet századunk utolsó harmadában alternatívát kínál Európa építészetének.

A magyar élő építészet legjelentősebb művésze *Makovecz Imre*, akit nemrégiben beválasztották a világ legjobb tíz építésze közé. Ennek a szellemi és építészeti mozgalomnak nemcsak a legrangosabb építésze, hanem egyúttal ideológusa és szervezője is. Épületeit és gondolatait vitatták, de ezzel csak megerősítették nézeteiben, amelyeket így foglal össze a magyar élő építészet első hazai kiállításának katalógusában: „*Elrombolt és elhagyott falvak és kisvárosok újraélesztésével foglalkozunk, s a történet – a ráismerések, az egymásra találások, a konfliktusok, a küzdelem a nemzeti jövőért – a falvakban, a tetőkben, a termekben és a szobákban, a házak, telkek, utcák anyagában kell, hogy sűrítve éljen, különben az egész hatástalan.*”

Hogy épületei mennyire nem hatástalanok, arra kitűnő példák az elmúlt években elkészült művelődési házak és faluházak *Siómaroson, Jászkiséren, Zalaszentlászlón és Sárospatakon*. Makovecz Imre még arra is vállalkozott, hogy *Bakonyszentkirály* és társközségeinek falusi főépítészete legyen. Mostanában talán az a legjelesebb törekvése – kollégáival együtt –, hogy *Balatonszabadiban* és *Karancslapujtőn* az elmúlt évtizedekhez képest gyökeresen más falvakat, falurészeket tervez és épít.

– *Mi ez a gyökeresen más? Mennyiben és hogyan folytatja a korábbi, a múlt századi és századunk első felének építészetét? Egyáltalán, mi értendő élő, organikus építészetten?*

– 1957 óta foglalkozom a szerves építészettel. Hogy foglalkozom, az rossz szó, nem foglalkozás ez, hanem törekvés. Az építészet a húszas évek óta kórmás állapotba került, amely összefüggésben van Európa kórmás állapotával. Európa válsága a XIX. század végén kezdődött, s Európa bukását az ezerkilencszázötvenes évektől számítom. Akkor válik véglegessé, hogy Európát kettőszéjjel szétválasztják, a status quo fönntart egy olyan gazdasági s politikai megosztottságot, amely Európa súlyát, jelentőségét és belső impulzív erejét nagyon erősen takarékra tette. 1920-tól a hatvanas évek végéig, ennek a kornak megfelelő

építészet terjedt el, még az egyik európai impulzus alapján. Ez a *Baubaus-*építész, amely mögött valójában egy holland teozófiai társaság gondolkodásmódja és impulzusa húzódik meg. Ez egy kabalisztikus, mágikus, s purista egyszerűség, amely összekötődött egy szociális programmal. Tehát baloldaliságról, tipikus nyugat-európai intellektualizmusról van szó, amely úgy terjedt el nem csak Európában, hanem a világon, mint a pestis. Ez végső soron egyes következménye az első világháború utáni helyzetnek. Ennek a lakótelepi építészetnek az impulzusa a szociális életbe tényleg kitűnően és rendkívül erővel nyomult be. A szociális problémák megoldása olyan problémákat hozott létre, amelyeket korábban nem ismertek. A tömegpszichológiának, a konfliktusmentes általános társadalmi neurozisznak a gondját. A szerves építészet tulajdonképpen nem más, mint az első világháború előtti hihetetlenül erős szellemi-anyagi forradalomhoz való bizonyos mértékű visszatérés. De nem egészen helyes a visszatérés szó. Hanem egy olyan egészséges európai impulzusnak az erőltetése s folytatása, amelyikben nincsen benne a veszteségtudat. Nincsen benne a benszülött-tudat. Nagyon furcsa ez: Európában körülbelül ötszázmillió ember él, tehát annyi, mint a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban összesen, mégis Európa történelmileg gyengébb területnek számít. Ezt a gyengeséget nem csupán gazdasági s katonapolitikai erők okozzák, hanem a veszteségtudat is, amely áthatja mind Nyugat-, mind Kelet-Európát. Ez vereségtudat is.

A szerves építész nem hajlandó a gazdasági és katonapolitikai megfontolásokat teljesen önmagáévé tenni, hanem megkísérel egy tisztán emberi, egy természetesen emberi történelmi tudatból kiindulni. Megpróbálja kiheverni azt a súlyos kudarcot, amelyet Európa átélt. A német impulzus kompromittálódásáról és a latin kultúra afrikánizálódásáról van szó. Ebben a szerves építészeti gondolkodásban a nemzeti identitásból, az ősi történelemből, valamint egy optimista jövőképből indulunk ki. A magyar szerves építész ebben nincs egyedül. Nagyon érdekes, hogy amióta Európa válságban van, azóta az igazi európai gondolatok a peremterületekről jönnek az én szakmámban. Finnországból, Norvégiából, Izlandból, Portugáliából és különösképpen Magyarországról, amely kifejezetten közép-európai ország, s a középimpulzust pillanatnyilag egyedül képviseli az építészeten. Nekem barátaim vannak a finnknél, a norvégoknál, Izlandban és közvetve Portugáliában is. Akikkel úgy értünk szót, mint ahogy veled. Evidenciákban tudunk gondolkodni és ezekben az evidenciákban semmiféle konfliktus nincs Európa és a nemzeti tudat között. Úgy tudunk beszélgetni egymással, hogy nemzeti problémák nem merülnek fel, amelyek kizárnák az európaiság gondolatát. Ez mérhetetlenül fontos számunkra.

Ehhez kapcsolódik a szerves építészetnek az az affinitása, hogy a népművészettel foglalkozzék. A népművészetről Magyarországon elterjedt az, hogy összefüggésben van a nacionalizmussal, a sovén gondolkodással, a környező népek gyűlöletével. A népművészet azonban látens tudatú tevékenység, az ember kezében van benne; azt mondjuk, hogy az ösztönök vezetik a népművészt, amikor kifárad egy botot, vagy amikor egy mintát rajzol. Ez valóban igaz. Nem fogalmi, nem intellektuális típusú gondolkodás ez, hanem egy képi, imaginárius nyelv – szerintem a jövő nyelve. Egyben ez a különös népművészeti képi nyelv Krisztus előtt, kétezer óta létezik, s egy olyan korábbi magas kultúráról hoz hírt, amely még a világot egységben látta. A földet és az eget, hogy képletesen fejezzem ki magam. A mai szétszakított gondolkodás nehezen tudja ezt felfogni, s tücsköt-bogarat összehord róla, mert neurotikusan reagál rá. Miköz-

ben a televízió egy vizionárius gondolkodást erőltet az emberekre, míg a másik oldalon tehetségtelen intellektualizmusról van szó. Jellemző, hogy a Bauhaushoz olyan művészek kapcsolódtak (például *Moboly-Nagy* és mások), akik kifejezetten tehetségtelenek, viszont rendkívül éles eszű, jó szervező emberek voltak. Tisztelet a csomó kivételnek – ezek zseniális manipulátorok. Ez a gondolkodásmód tölem nagyon távol áll, mint ahogy a XVIII. századi felvilágosodás is. Az önmagában pusztá, éles ész mindig pusztulást hoz a társadalomra; az a pusztá ész, amelynek béna a keze, ám mégis elmondja mindenkinek, hogy miképpen kell faragni.

A szerves építézet tehát valami ilyesmi akar lenni, ha a háttérét és az igazi testközelségét keressük. Mit jelent ez Magyarországon? Azokhoz az erőkhöz kell fordulni, amelyek az ország fennmaradását biztosítják. Nem véletlen, hogy az építézet nem a központi akaratba kapcsolódik, hanem a periférián kezd el dolgozni. Azokon a területeken, ahol a központi akarat közvetlenül nem jelenik meg. Példa erre a családház-építés, a telepszerű építés; idetartoznak a vidéki kis művelődési házak, amelyeket az emberek szarból-húgyból építenek és úgy hozzák rá össze a pénzt. Nem a támogatott, finanszírozott tevékenység történik itt, s nem a struktúra belsejéből képes működni ez. A struktúra belül egy közvettségi rendszer, a periférián viszont közvetlen rendszer van. Ha valaki megrendel nálam egy építészeti tervet, akkor megkérdezem tőle, hogy miféle anyagot tud szerezni, hogy tud csinálni, lopni, hazudni ahhoz, hogy saját házat építhessen. Én ekkor megpróbálok egy olyan tervet csinálni, hogy ezeket az anyagokat használhassa. Így a ház abból van, ami adekvát a környezetével. Az anyagokat nem messziről hozzák, mert akkor olcsóbb, nem olyan anyagokat, amelyeket gyárban csináltak, hanem lehetőség szerint olyat, amit a környéken szereztek. Ennek az építészetnek így természetes velejárója, hogy a környezet anyagaiból építkeznek. Fizikailag és társadalmilag is így jön létre.

– Ez így volt korábban is. Az a kérdés izgat, hogy az embereknek van-e már vágyuk más típusú házra, mint eddig? Megjelenik-e belső szükségletként, hogy más otthonban kellene élni?

– Van, akiben igen, van akiben nincs. De erre a kérdésre nagyon nehéz válaszolni, mert elsősorban személyhez kötött. Általában azok az emberek keresnek meg egyenesen ilyen feladatokkal, akik már látták azokat az épületeket, amiket terveztem. Vagy akik hallották azt, amit mondtam erről. Így esett le a tantusz. Nem születik meg önmagától valamilyen belső társadalmi impulzus. Az építézet majdnem teljesen tudattalan. Nagyon érdekes dolog, hogy az emberek azt hiszik: az építkezés praktikus feladat. Itt az előszoba, ott megyek be az ajtón, tamtaram. Ez így működik. Nem igaz. Az építézet annyira teljesen tudattalan, mint amennyire tudattalan az ember a saját testével szemben.

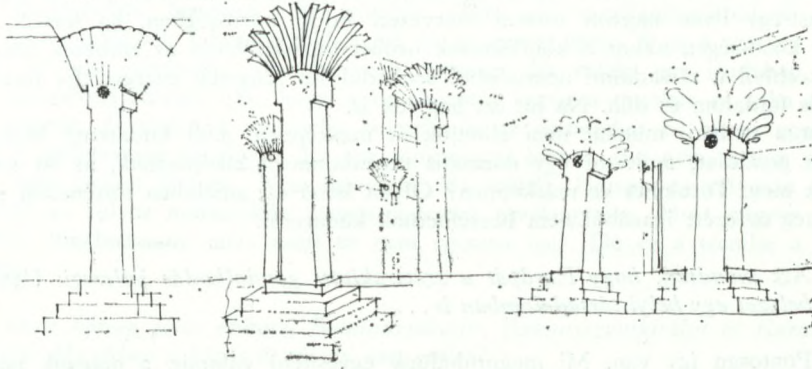
– Itt jön a magam számára is a nagy kérdés. Amit mondasz, az a szerves építézet programja, de a helyzet az szervesen helyzet. Mik az esélyei tehát a szerves gondolkodásnak szervesen viszonyok között?

– Szerintem óriási esélye van. Sőt, azt mondhatnám, nincs olyan építészeti irányzat, amelynek ekkora esélye lenne. Ebben a szervesen helyzetben tudniillik, történelmi kategóriaként fogalmazódik meg az emberekben egy szerves társadalom igénye. Még akkor is, ha tudattalanul. Súlyos konfliktusok árán. Majdnem azt mondhatom a szabadi falurészépítés kapcsán, hogy az emberek

TANULMÁNYRAJZOK

1.

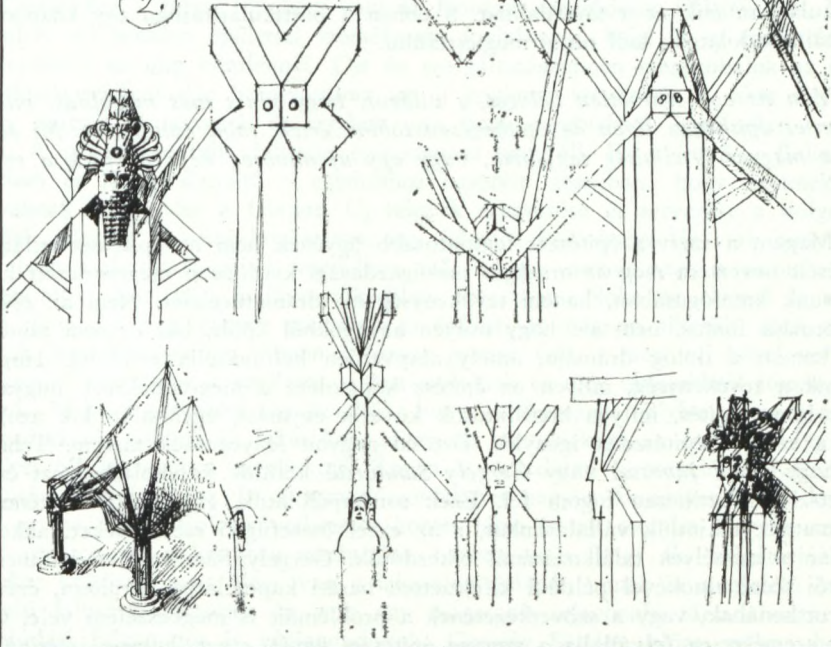
Es. modellja, melyeket követve készült ez a tanulmány. A tanulmányban a szoboralkotásnak a formaképzés, az anyagválasztás, az építési rendszer kialakítása szerepel. A tanulmányban a szoboralkotásnak a formaképzés, az anyagválasztás, az építési rendszer kialakítása szerepel.

2.

Arhitektúra és építészet

Arhitektúra és építészet

boldogan kerülnek egymással konfliktusba. Ez ugyan kicsit furcsán hangzik, de egy konfliktusoktól távol tartott ember nem véletlenül viselkedik így. Például egy házyári házban lakó ember csak neoritikus kapcsolatokon keresztül közlekedik a többi emberrel. Nem ismeri a fölötte lakó ember nevét, ám tudja, hogy mikor szeretkeznek, hallja, hogy a televíziót bekapcsolta. S nem tudja miért, de ő is bekapcsolja. Ilyen típusú az egész. Az emberek partikulárisan élnek a társadalomban. Nem érzik magukat a központban. Amikor az ember tervez egy ilyen nagyon rosszul szervezett falusi közösségben, ha tetszik, ha nem, közösséget, akkor a konfliktusok özönét tapasztalhatja az emberek között. Mert ebből a társadalmi neurózisból szabadul fel rengeteg energia. És feszültség és fájdalom és düh. Na jó, ezt hagyjuk is.

Ezt a szabadi munkát nem élhetjük át másképpen, mint kudarcot? Minden olyan gondolat, amit mi egy normális társadalomról elképzelünk, az itt sorra bukik meg. Történhet ez másképpen? Olyan kohó ez, amelyben történelem szóval meg és ezért igazából nem beszélhetünk kudarcról.

- Azt mondtad, hogy Európát a szétszakított gondolkodás jellemzi. Ugyanez a helyzet egy helyi társadalomban is...

- Pontosan így van. Mi megpróbálunk egyesíteni valamit, a magunk partikuláris helyzetében, nem szerves helyzetben, egy társadalomban, méghozzá olyan embereknek, akik ugyancsak nem szervesülnek a társadalomban, hanem partikulárisan élnek át a társadalmat. S ebben a partikularitásban egy központi európai gondolatnak kell tudni megtestesülni.

- Van itt egy szervesetlen helyzet, s világos, hogy nincs más megoldás, mint a szerves építkezés. Ezen az építkezésen többet értek, mint építészetet. Mi ebben a magyar értelmiség tagjainak, vagy egy új minőség képviselőinek a szerepe?

- Magam a szerves építészet legfontosabb ügyének nem az építészet stiláris kérdéseit neveztem meg az országos mezőgazdasági kiállítás megrendezett kiállításunk katalógusában, hanem tevékenységünk dramaturgiáját. Nem az épület formája fontos, nem az, hogy milyen anyagokból épült, bár ez sem mindegy, hanem a dolog drámája, amely alapvetően befolyásolja a többit. Hogy történik a tevékenység, milyen az építész kapcsolata a megrendelővel, hogyan zajlik le az építés, milyen konfliktusok követik egymást, egyáltalán kik azok, akik a szerves építészetet igénylik. Ezt én nagyon lényegesnek tartom. Tehát azt, hogy *Boda Jánossal* vagy *Gergely Sándorral* kerülök kapcsolatba; ezt én, ha tetszik, misztikusan fogom fel. Ezek sorskapcsolatok. Ha pozitív történeti folyamatnak tekintjük vállalásunkat, s az ezzel összefüggő eseményeket, akkor az már a személyek találkozásánál elkezdődik. Gergely Sándorral, a karancslapujtói tévész elnökével például kifejezetten baráti kapcsolatba kerültem, ezért saját otthonának, vagy a szövetkezetének a problémáit is megbeszélem vele. Ő pedig személyesen felvállalja a szerves építészet ügyét, s azt, hogyan is csináljuk meg az élő építészet kiállítását. Neki köszönhetem, hogy eljutok a MÉM miniszterhelyetteséhez, s szemben a magyar kulturális vezetéssel, a mezőgazdasági vezető értelmiség azonosul az organikus építészettel, és velük együtt rendezzük meg a mezőgazdasági vásáron a kiállítást, amelyet így a falusi lakosság tömegei láthatnak. Noha én nem ezt akartam eredetileg. Hanem egy elit építészeti kiállítást a Tabánban. Hát ha ez nem sors, s ha ez nem a drama-

turgia, akkor akármi legyenek. S biztos, hogy így jártam jobban. Magyarul: bekerül az ember életébe egy olyan impulzus, amit nem tud előre és nem is tud kikövetkeztetni.

És ez egy döntő kérdés. Mert már mindenki tele van attól, hogy mindent előre tud, mert a játékszabályok túlságosan rögzítve vannak. Az nem az embernek, s nem a társadalomnak a története, amikor mindent előre lehet tudni. Hanem ez egy langyos tó. Egy korábbi struktúra stabilizálásának a története. Egy áltörténelem. Szemben ezzel minden olyan, ami váratlanságokból, új emberi kapcsolatokból, s barátságokból áll, ez az ember élete. S ez a szerves építészlet lényege szerintem. Mert az nem építészlet, ha valaki egy irodában, fehér köpenyben tervez, úgy, hogy a beruházótól kapja a munkát és soha nem tud semmit, és simán a mocsárba beletelepíti az embereket és húzza egymás után a párhuzamos vonalakat. Ez egy tönkrement ember. Ezt nem tartom sorsnak, nem tartom életnek. Nem építészlet. Ez semmi. Hanem ez súlyosan manipulált és súlyos mutációkon átesett gólemek tevékenysége. Most nagyon gorbán fogalmaztam, mert azért ez nem egészen igaz. De ez a trendje a dolognak.

- Most három falut építész, Balatonszabadit, Bakonyszentkirályt és Karancslapujtót. Mi ebben a közös és mi az, ami eltérő?

- Az alapvető differencia a következő. Bakonyszentkirályon - Bakonyoszlopon és Cseszéken - falusi főépítész vagyok. Konkrét szerződéses állásom van. Módomban áll minden épülettel személyesen foglalkozni. Régi és új épületekkel, a kerítéstől az ólig mindennel. Ott én szolgáltatásképpen megpróbálok az embereknek segíteni. De befolyásolom az új épületek tervezését is, akár úgy is, hogy magam is tervezek és részben úgy, hogy megbízható építészeket viszek oda. A másik két falu, falurész építésére ez nem áll. Ez a kettő - Balatonszabadi és Karancslapujtó - egymáshoz hasonlít annyiban, hogy ezeknek a falvaknak a bővítése a feladat. Új telepek szervezése és tervezése a dolgom. Ennek ellenére a kettő között van egy jelentős különbség. Ez csak annyiból áll, hogy a karancslapujtói munkában már benne vannak azok a negatív tapasztalatok, amelyeket Balatonszabadiban szereztem. Noha az elsónél is tudtam, hogy jól meg kellene szervezni az építést, ez mégsem sikerült, mert nem voltak igazi támogatóim, hiszen a tanács gyenge volt, s mert túl közel volt a Balaton, s ezért erre a területre jórészt siófokiak és még távolabbról jöttek kerültek. Noha a tervezést úgy kezdtük, hogy a lakosságot helyben tartjuk és a szabadiaknak építünk új lakásokat. Hogy ne menjenek el az emberek. Így az eredeti cél lényegében megbukott. Éppen a társadalmi koncepciónk. Karancslapujtón nem így van. Itt a termelőszövetkezet nagyon keményen tartja kezében ezt az ügyet. Építőszövetkezetet hozott létre és azt mondta, hogy a szándék nem csupán a lakosság megtartása, hanem az is, hogy aki Salgótarjánból ki akar költözni, mert elege van a lakótelepi házból, annak is megfelelő színvonalú falurészt építsünk. Itt már egy magasabb színvonalú társadalmi regenerálódási folyamatot is végig gondoltak. Gergely Sándor előre tudta, hogy így szeretné csinálni. Ezért ezt társadalmilag - a dramaturgia szempontjából - crettebb vállalkozásnak látom.

- Nem ugyanez történik Szabadiban is? Hiszen a máshonnan betelepültek segíthetik a falu megmaradását, megújulását?

- Karancslapujtó csak most kezdődik és még nem tudom, hogy mi lesz a vége. Szabadiban már kirajzolódott a végleges formáció. A telkek Szabadiban először a helyiek kezébe kerültek és csak azután jutottak át mások tulajdonába; pincérnek, benzinkutasnak, és sokféle olyan emberhez, aki nem ott lakik. Mondom, a szabadi építkezést erősen befolyásolja a Balaton közelsége és az a rendelkezés, hogy az üdülősávban nem lehet építkezni. Mint várható volt, ez az üdülősáv eggyel kijebb helyezkedik majd. Ahogy Budapestet, ugyanúgy a Balatont is körül fogja venni egy agglomeráció. Egy újabb üdülőövezet. Az emberek így térnek ki az építési tilalom elől. Talán így Szabadi is életképesebb lesz. Csak kérdés, hogy az idegenforgalomból való élést életnek lehet-e nevezni. A településeknek és az emberi közösségek megújulásának belülről kellene létrejönni. Nem állítom, hogy az idegenforgalom lehetetlenné teszi ezt a belső megújulást. Lchet, hogy szükség van egy ilyen külső impulzusra.

- Kanyarodjunk vissza a karancslapujtói építkezéshez. Miért bívtak oda téged? Milyen lesz ez az új falurész? Elkülönül vagy szervesen beletartozik a régi faluba?

- Először is a telepítés a legdöntőbb. Ide készült egy rendezési terv, amely Karancslapujtó mellé, egy tulajdonképpen mocsaras vidékre telepítette volna a falu folytatását. Két falu közötti országút melletti területre. Amikor odahívtak, azt mondta Gergely Sándor, jelöljem meg, hogy merre bővítsük a falut. Akkor néhány helyet megmutattam, amit ő jónak látott. Aztán találtunk egy olyan területet, amelyik nem ez a mocsár, hanem az efeletti rész, közvetlenül a jelenlegi falu mellett. Építésre abszolút alkalmas, jó napos, szélvédett, kagylószzerű, gyönyörű területről van szó, amelynek ráadásul az alján egy régi erdei út is megy. A faluból egyenesen ide. Mi erre a területre adtunk aztán egy beépítési tervet. Tehát a telep, amit építünk, az nem telep, hanem a falu egyenes folytatása. Továbbá ezen a „telepen” úgy helyeztünk el egy élelmiszer-áruházat és egy közösségi házat, még hozzá a két póluson, hogy az általános élelmiszerüzlet ne csak ezt az új falurészt lássa el, hanem az eddigi falunak azt a felét is, ahol ilyen üzlet nincs. A kettő között ez is egy kapocs. Valamint úgy adtuk meg a tervet, hogy az a későbbiek folyamán hogyan bővíthető tovább.

Ez tehát a telepítés. A cél az, hogy megpróbálunk minden tekintetben szervesülni a régi faluhoz. A másik kérdés az, hogy milyen legyen egy porta, s ezek a porták egymáshoz hogyan viszonyuljanak. E munka során valahogy meg kell oldani a mezőgazdasági életvitel mai gondjait. A termelőszövetkezetek tevékenysége erőteljesen külterjessé vált és szolgáltató vállalatokként a magánportákat keményen működtetik. Egy porta ma újra az esetek nem elhanyagolható részében gazdasági egység. Ez a folyamat a következő tíz évben még inkább erősödni fog, hiszen például az állattenyésztésben ma már ez a járható út. S egyre több földet adnak ki bérbe, így a családok és a porták egyre inkább megint gazdálkodók lesznek. Ugyanakkor a porták kialakítására egy kispolgári idill a mérvadó, amelyet a városiasodás erőltetett folyamatának végtermékeként értékelek. Elhitették a mezőgazdasági környezetben élőkkel, hogy ez a jó. Pedig ezek az emberek már nem parasztok, szó sincs erről, hanem olyan alkalmazotti réteg, amelyik ugyanúgy termeli meg a javait, mint a

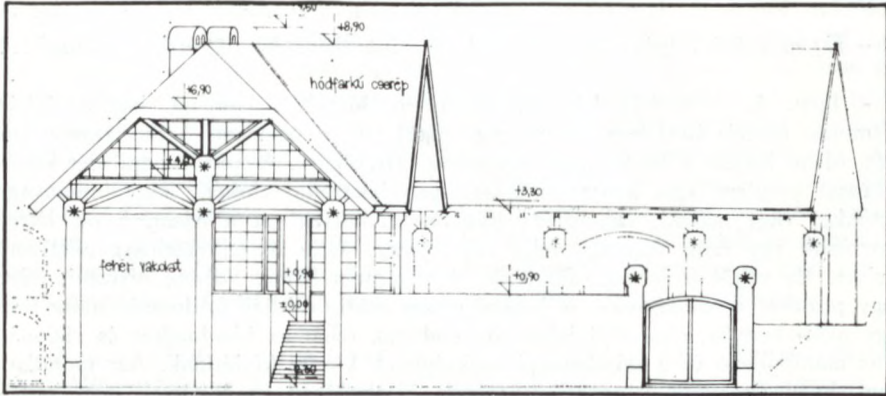
fuszító munkás. Mint a három állásban dolgozó értelmiségi. Amikor a tervező ilyenkor megpróbál egy új falurészt tervezni, akkor szembenéz egy szerintem progresszívnek nevezhető gazdasági folyamattal, s szemben áll egy abszolút reakciós, retrográd kispolgári idillel, amely az emberekben igényként jelenik meg.

- *Ez nem belső igény, csak a meglevő minta követése. Ilyen idillt látnak...*

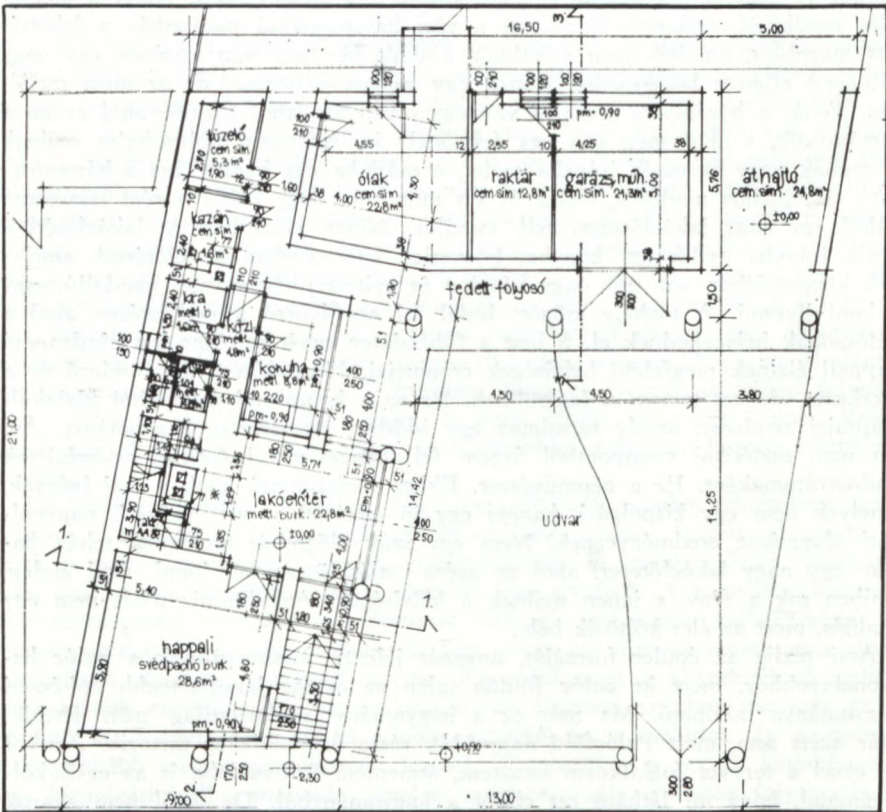
- Igen. Az előszobás, két nagyszobás, fürdőszobás, konyhás, kamrás lakás a minta. Ennek általában oldalt vagy hátul van a bejárata. Arra vágnak tehát, olyan legyen a lakás, mint egy városi kispolgáré. A mindennapi élet konfliktusai azonban arra kényszerítik az ilyen lakásban élőket, hogy műanyag tetőkkel vagy mással, valamilyen irányba kibővítsék ezt a házat. S ott létrehozzanak egy félig verenda, félig raktár vagy félig összejövelekre alkalmas helyet. Ez végül is jobban működik, mintha nem lenne. Valami olyasmi, mint egy primitív nyári konyha. A kockaházakat addig toldják-foldozzák, amíg lesz egy nyári konyha, ahol élni lehet. Az emberek tehát az ideologikus és vizionárius manipuláció és a mindennapi szükségletek között kínlódnak. Azt mondhatom, hogy általában a sematikus tervek és általában az építészek nem hajlamosak és nem is alkalmasak e konfliktushelyzet megoldására. Noha a megoldás rendkívül egyszerű. Szerintem a régi háromosztatú parasztház a lehetséges megoldás, amelyik nem véletlenül alakult ki, mert van középen egy nagy pitvarral ellátott lakókonyha. Ennek egy gangos változata, de ez most mellékes. Tehát a ház kellős közepén van egy olyan tér, ahol főznek, ahol az anya tartózkodik, s ahol még van egy fekvőhely is. Ahonnan jobbra-balra nyílnak a szobák vagy az egyik irányba szoba, a másikba egy kamra. Így a háromosztatú alaprajzhoz nyúltunk vissza és azt mondtuk, hogy ebből a régi lakókonyhából egy nagy lakóelőteret kell csinálni. Nincs előszoba. A lakóelőtérből egyik irányba nyílik egy konyha, közvetlen kapcsolatban az előtérrel, amelynek központjában van egy nagy kémény és nyitott tűzhely vagy kandalló, vagy valami ilyesmi. A tűzhely mögött indul fel egy lépcső a padlástérre, ahol a hálószobák helyezkednek el. S lent a földszinten tehát létrejönnek a mindennapi nappali életnek megfelelő helyiségek csoportjai. Nem feltétlenül kötelező ez a szerkezet, de ezt tartom a legjobbnak. Ez az a kompromisszumokból kialakult alaprajzi rendszer, amely tartalmaz egy időtlen, természetes hagyományt. Ám ezt nem esztétikai szempontból fogom fel, hanem a mindenkori szükségletek szubsztrátumaként. Ez a népművészet. Ehhez hozzájönnek azok a mai igények, amelyek nem egy kispolgári, hanem egy jó értelemben vett polgári, nagypolgári alaprajzot eredményeznek. Nem egy szűk előszobát tervezünk tehát, hanem egy nagy lakóelőteret, ahol az egész család össze tud jönni. Ami meleg, amiben sok a fény, s innen nyílnak a helyiségek. Az alaprajz tehát nem egy analízis, mert az élet költözik bele.

Ami pedig az épület formáját, anyagát jelenti, visszanyúltunk a palóc hagyományokhoz, mert itt palóc földön talán az ország leggazdagabb építészeti hagyománya található. Ma már ez a hagyomány gyakorlatilag nem létezik. Már azért sem, mert Palócföld nagyobbik része Szlovákiához tartozik. Amikor én ezzel a tervvel foglalkozni kezdtem, átmentem Szlovákiába is az egyik kollégámmal, hogy mi látható ott ebből a hagyományból. De erről nem akarok beszélni. Viszont van egy zseniális, időben elkészített nagy gyűjtőmunka Magyarországon. Ez a Malonyai-féle gyűjtés, amely a múlt század hatvanas éveiben kezdődött. Így a palóc anyag nagyon szépen megmaradt. Ebben a gyűj-

KARANCSLAPUJTÓ, "PALÓC FALU", CSALÁDI HÁZ

Hozlokzat

Földszint alaprajz

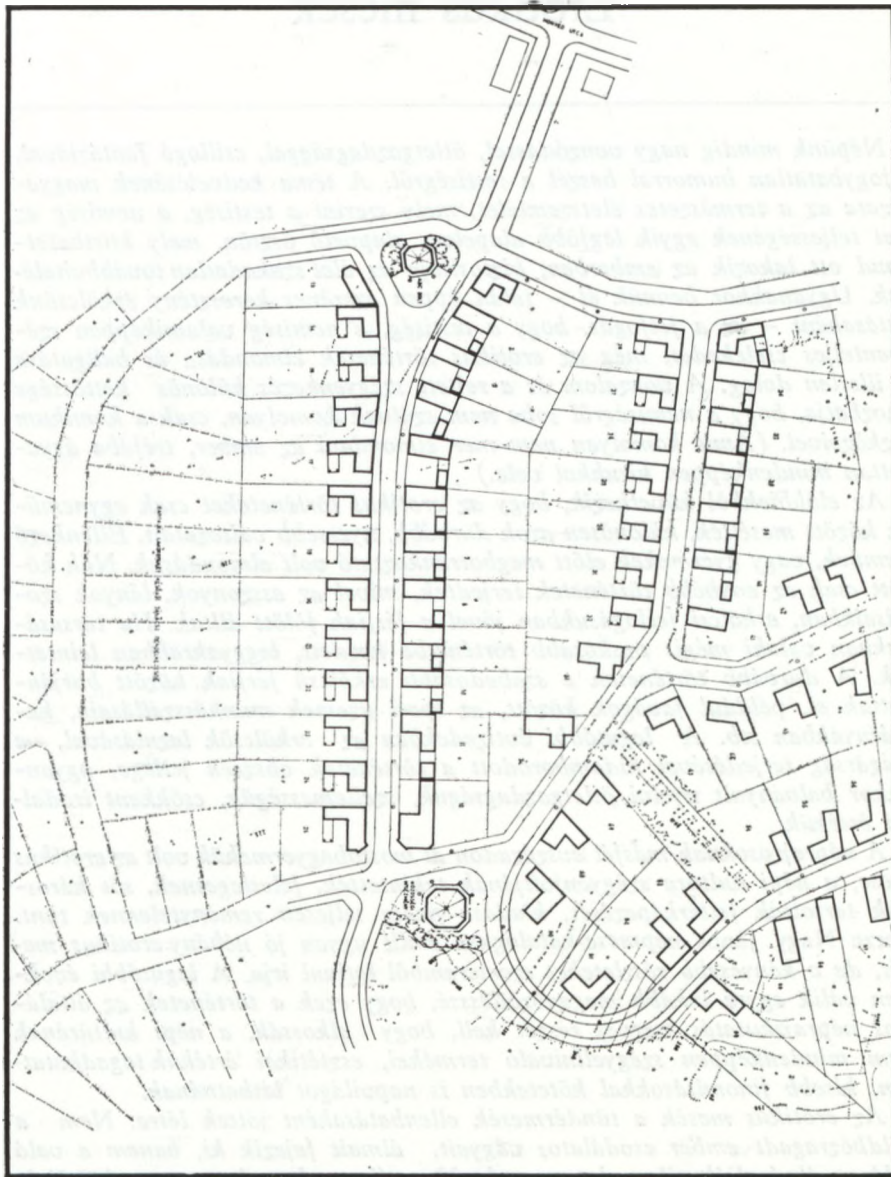
tesben olyan tizenkilencedik századi vakolatmintákat találtam, amelyek egyszerűen hihetetlenek a számunkra. Olyan emlékeket őriznek meg, amelyekre nem tudom hogyan lehet emlékezni. Pálmaleveles oszlopfejek, melyek töve emberi fejeket mintáz. Ezek a minták térbeli tárgyak leképezése síkban. Egy ilyen mintát kiemeltem, s visszacsináltam térbelivé. Ez egy elterjedt homlokzati dísz volt, amiről kiderült, hogy felfoghatom térbeli struktúrának. S ebből a struktúrából készíték épületszerkezetet. Megterveztem már három ilyen palóc házat is, kettőt szolgálati lakásként a técsnek és egyet pedig egy új meg-

rendelőnek. Ezekben a házakban a valamikori vakolatminta megjelent faszerkezetek formájában, amelyekből modelleket csináltunk és be is mutattunk az embereknek. Ez nem azt jelenti, hogy minden ház ilyen legyen. Nem kötelező minta ez. De így próbáltam meg a népművészeti minták emlékezetével eljutni egy olyan univerzális hagyományanyaghoz, gondolkodásmódhoz, amit ha összehasonlítok a háromosztatú alaprajzzal és a palóc hagyományt összeszerkesztem ezzel a háromosztatú struktúrával, akkor ebből létre kell jönni egy olyan épületnek, amelyik a huszadik század végén a szerves építészet példáját adja. Ez megfelel annak az igénynek, amit annak idején úgy fogalmaztak meg nekem, hogy palóc falut tervezzek. Egy régi palóc falut nem lehet tervezni, mert az történelmi anakronizmus. Ha csak a formákra vagy a homlokzati díszítésekre gondolok. A hagyományt úgy lehet tehát a szerves építészetbe beleépíteni, hogy egy rendkívüli mélységű népművészeti emlékezés anyagát kell szervesíteni. Megjeleníteni a huszadik század végén.

Ennek a századnak is szüksége van emlékezetre. Fantasztikus, hogy sokszor mennyire elvágják az emlékezet szálait. Nem is elsősorban Magyarországra, hanem Afrikára gondolok. Vagy Indonéziára. Vagy azokra a helyekre, ahol a nemzetközi imperializmus a legkeményebben dolgozik, eszméletlen tőkével és óriási áldozatokkal. Ez a tőke természetesen soha nem ideológiamentes. Azzal kezdik, hogy az emlékezetet tönkreteszik. Ha valamit kell tenni a huszadik században, akkor az éppen az emlékezet újfajta felélesztése. Abszolút pontos feltámasztása. Ez a dolog egyik oldala, a másik viszont az, hogy el kell jutni a tények világáig. A televízió, az újságok és más eszközök különös vizionáriussága helyett egy, a tényeket meglátó, imaginatív gondolkodásra van szükség. Ez a palóc faluterv ennek a két tényezőnek az együttes megvalósítása óhaját lenni. Az ilyen házakkal, az eddigi tapasztalatom szerint, az emberek rendkívül elégedettek. Tudnak benne élni, nem úgy, mint a korábban kialakult kispolgári idillben. Ez a kispolgári idill azonban mérhetetlenül erős, tudniillik, hagyománnyá vált. Magyarországon ugyanis az elmúlt harminc évben a városiasodás volt a felemelkedés egyetlen programja, amit az emberek mondani tudtak. Ez valahol nem más, mint egy primitív városiasodás. Ez a manipuláció nem vezet nagyon messzire, mert ez a népi-urbánus vitának az egyik nevetéses és felháborító kis része. A paraszt elé a várost állították modelként, és amikor a város és a falu közeledéséről papoltak nekünk, lényegében semmi másról nem volt szó, mint a falu fölszámolásáról, amely az egyik stabil bázisa ennek az országnak. Gyökértelenné, s emlékezet nélküli tömeggé kell avanszálódnia a magyar parasztnak. Ez nem alternatíva. Ez szisztematikus tönkretétele az országnak. Ezzel szemben én azt állítom, hogy aki egy bizonyos helyen él, annak a helynek és saját maga történetének megfelelő körülményeket kell tudni teremteni. Fűtülök tehát a városra, noha a várost rendkívül fontosnak tartom. Magam is városban élek. Nem arról van szó, hogy a városi élet ellen akarok beszélni. Csak ez nem az a város, amit elképzelték. Ez egy altatóváros csak. Igazából nem is város. Ennyit tehát a karancslapujtói tervekről. Amit idáig a tervekből láttak azok, akik élni akarnak, mindaz nagyon tetszett. Természetesen a házakat nem egyedül fogom csinálni, hanem egy nagyobb építészcsapattal, mint Szabadiban is. Ami már eleve garancia arra, hogy különböző épületek lesznek ott. A „telep” különböző, s változatos lesz. Arra szeretném az építész kollégáimat rávenni, hogy próbáljanak meg ők ugyanilyen mélyen elmerülni a palócság kultúrájában és más oldalról felhozni valami olyasmit, ami eltér az általam elképzelttől. A palóc falu így mindenképpen a szerves építészet eredménye lesz.

KARANCSLAPUJTÓ, "PALÓC FALU"

Erotikus mesék

Népünk mindig nagy vonzódással, ötletgazdagsággal, csillogó fantáziával, kifogyhatatlan humorral beszél a testiségről. A téma kedvelésének magyarázata az a természetes léletszemlélet, mely szerint a testiség, a nemiség az élet teljességének egyik legfőbb alapelve, alapvető ösztön, mely kiirthatatlanul ott lakozik az emberben, biztosítja az élet szakadatlan továbbvitelének. Ugyanakkor bennük él – talán éppen ezeréves keresztény erkölcsünk hatásaként – az a felfogás, hogy a testiség, a nemiség valamiképpen szégyenteljes cselekedet, még az erotikus történetek elmondása és hallgatása is illetlen dolog. A vonzalom és a rejtett szégyenkezés különös kettőssége okozhatja, hogy a nemiségről soha nem szólnak komolyan, csak a komikum eszközeivel. (Amit komolyan nem mer elmondani az ember, tréfába ágyazottan mindenképpen kirukkol vele.)

Az előbbiekből következik, hogy az erotikus történeteket csak egyműek között mesélték, különösen azok durvább, nyersebb változatait. Ellenkező neműek, vagy gyermekek előtt megbotránkoztató volt elmondásuk. Nők között csak az enyhébb történetek terjedtek, mivel az asszonyok, lányok szokásaikban, erkölcsi felfogásukban jóval a férfiak fölött álltak. Ha társaságukban valaki mégis paskosabb történetbe kezdett, leggyakrabban leintették. A durvább történetek a szabadosabb erkölcsű férfiak között burjánzottak el, például favágók között, az ipari üzemek munkásszállásain, kaszárnyákban stb. A legutóbbi évtizedekben az erkölcsök lazulásával, a trágárság terjedésével kidomborodott a történetek obszcén jellege, ugyanakkor halványult nyelvi ötletgazdagságuk, szellemességük, csökkent irodalmi értékük.

A néprajzosoknak másfél évszázadon át mostohagyermekük volt az erotikus mese, a népi kultúra szégyenfoltjának tekintették, feleslegesnek, sőt károsnak tartották feltérképezését, kiadása pedig teljesen reménytelennek tünt. Berze Nagy János népmese-katalógusa említi ugyan jó néhány erotikus mesét, de a kényesebb részleteket szeméremből latinul írja. A legutóbbi években válik egyre inkább meggyőződéssé, hogy ezek a történetek az általános néprajzkutatás szerves részét kell, hogy alkossák, a népi kultúrának nem mindenképpen szégyellnivaló termékei, esztétikai értékük tagadhatatlan, kisebb finomításokkal kötetekben is napvilágot láthatnának.

Az erotikus mesék a tündérmesék ellenhatásaként jöttek létre. Nem a földhözragadt ember csodálatos vágyait, álmait fejezik ki, hanem a való világot ábrázolják: ilyenek vagyunk. Nem finomak, soha nem a költőiség szféráiba emelkedők, hanem inkább nyersek, triviálisak. Hőseik nem erjükkel, segítőkészségükkel, kitartásukkal érik el céljaikat, hanem ravaszságukkal, gyakran alantas fortélyokkal. Ellenfeleik nem nagy erejű szörnyek, emberfeletti tulajdonságokkal bíró mitikus alakok, hanem együgyű, bugyuta, naiv, könnyen félrevezethető figurák.

Jellemábrázolásukban, cselekményükben mindig a komikum eszközeivel élnek, tehát túloznak. Szívesen építenek a helyzetkomikumra, a félreértésekből származó komikumhatásokra, de a jellemkomikum is helyet kap a mesékben. A túlzás felfokozásával gyakran eljutnak a népi abszurdig, a groteszk ábrázolásig, a hiperboláig. Kedvelt műfaja az erotikus történeteknek a paródia. A csodákban már nem hívő, a tündérmeséken már csak mosolygó felnőtt parodizálja a gyermekkorában ábitattal ballgatott meséket. Csodás hősök helyett alantas figurákat teremt, a légi cselekményt a földre rántja, ugyanakkor a tündérmesék eszköztárát felhasználja, s új műfajt teremt.

Az erotikus mesék közül legszolidabbak az erkölcsi célzatú történetek, melyekben a házasságtörés játssza a főszerepet. Ezekben az asszony csak látszólag megy bele a csábításba, s a csábítónak bűnhődnie kell megcsúfolással, testi szenvedelmekkel, esetleg halállal (Pórus járt szerelmesek BN 1726).

A mese-paródia klasszikus példája a Nemet mondó királylány (BN 1566), amely az Odisszeia egy kis elemére épül. Emlékezetes az Odisszeának az a részlete, amikor a főhős pándorlásai során a küklpszok, az óriások földjére vetődik társaival. Odisszeusz találkozik az egyszemű óriással, s magát Senkinek nevezi. Ezzel a csellel menti meg végül önmaga és társai életét, hiszen a megvakított óriás csak azt tudja kiabálni a többi óriásnak, hogy őt senki sem bántotta, így nem sietnek segítségére. A nemet mondó királylány mese-paródiában, a hős a királyi palotába jutásakor erotikus hangzású neveket mond, mikor kiléte felől érdeklődnek. Bejut egészen a királykisasszony szobájáig, és az ártatlan lányt alantas fortéllal magáévá teszi. A félrevezető nevek megzavarják az öreg királyt, a királynét, az öröket és a hősnek senki nem áll útjában távozásakor, ép bórral megússza életének nagy kalandját. A paródia tökéletes: az Odisszeuszban a főhős magasztos célért, önmaga és társai szabaddulásért ravaszkodott, ellenfele nagy erejű óriás volt; a népmesében a hős alantas célért folyamodott cselhez, egy ártatlan leány elcsábításáért, ellenfelei bárgyú, hiszékeny emberek.

A komikum legszélsőségesebb eseteire, a népi abszurdra számos példát idézhetnénk az erotikus mesékből. Ezekben a bárgyúságnak, az együgyűségnek olyan magas foka csillan fel előttünk, mely felborít minden józan logikai konvenciót, annyira meghökkentő, váratlan, hibetetlen.

A magzat, akinek nem volt szeme című történetben a fondorlatos pap azzal ijeszti meg az áldott állapotban lévő együgyű asszonyt, hogy a magzatjának nincsen szeme. Kéri, látogassa meg a parókián, majd ő csinál szemet a magzatnak (abszurd ötlet). Persze, hogy élvezetes délutánhoz jut a takaros fehérszemély jóvoltából. Otthon a férj tudomást szerez az esetről, s meghökkentő a bosszúállása: kivágja a tisztelendő egész birkanyájának a szemét. Csináljon a pap új szemeket az állatoknak, ha az ő magzatjának tudoit csinálni.

A népi komikum kedveli a groteszk hatásokat. A komikum és a borzalom keveredik az Átváltozó halottban (BN 1537). A bányász férj késő este édes kettesben találja a feleségét a fiatal, vérbő pappal. Hirtelen haragjában végez szerelmi vetélytársával, majd el akarja terelni magáról a gyilkosság gyanúját. Tudja, hogy a falu csordájában van egy hamis bika, ezért a holttestet kora hajnalban a parókia kapuja elé állítja. Számítása beválik, a halott papot a bika felökleli, s most már a csordás érzi magát bűnösnek a

tisztelendő haláláért, ő akar szabadulni a holttesttől. Ettől kezdve, az alapmotívum ismétlődik újból és újból. A holttest mászó és mászó kerül, s félreértések miatt a szereplők vétkesnek hiszik magukat, holott ártatlanok. Egyetlen céljuk aztán, hogy a holttesttől megszabaduljanak, a véres tettet más nyakába varrják.

Az abszurd a népi komikumban nem ismer határokat, s eljut a hiperboláig. A férjet kereső királykisasszony című történet ennek egyik legpregnánssabb példája, melyben a nemi szervek mérhetetlen nagysága adja a komikus helyzetek egész sorát. A királykisasszonynak olyan nemi szerve van, hogy amikor elindul sétálni, „hat szekér viszi utána, tizenkét villás meg gyüri a szőrt”. Persze, hogy nem akad egy ideig neki vőlegény. Végül egy öregasszony ajánlja be három fiát vőlegénynek, a kanászt, a gulyást és a csikóst. A legényeknek olyan szerszámuk van, hogy az őrzött állatokat azzal kerítik körül. A féltelen nagyítás még csak fokozódik az utolsó részben, amikor a lakodalom után a muzsikások bejutnak a királylány nemi szervebe, s az egyik az elbagyott vonóját keresi. Készülés közben egy csikóssal találkozik, aki leintí: „Ne keresd, more, mert én egy éve keresek benne egy elveszett csikót, mégsem találok”.

A PÓRUL JÁRT SZERELMESEK (BN 1726.)

A faluban a legszebb asszony a suszterné volt, hát sokan legyeskedtek körülötte. Egyszer is, ahogy megy az üzletbe, összetalálkozik a plébánossal.

– Hová megyen, szép asszony?

– A boltba indultam, veszek ezt, azt.

– Magát már régóta figyelem, szép asszony, tetszik nekem. Mikor találkozhatnánk kettesben?

– Akár este fél nyolckor is lehet. Az uram a vásárra megy a csizmákkal, a cipőkkel, nem lesz itthon.

Hű, örült a plébános.

No, de volt a plébánosnak két káplánja, két tanulója, azokkal is össetalálkozott a suszterné.

Jött az egyik, megszólította kedvesen:

„Hová megyen, szép asszony?”

– Csak ide a boltba.

– Hőj, nagyon tetszik maga énnkem, mikor találkozhatnánk?

– Akár ma este is nyolc órákor. Nem lesz itthon az uram, a vásárra készül.

Hazafelé menet meg a másik káplán került az útjába.

– Hőj, szép asszony, mikor találkozhatnék magával?

– Akár ma este is fél kilenckor. Nem lesz itthon az uram, megy a vásárra.

Hő, örültek mind a hárman, de egymás szerencséjéről nem tudtak, nem árultak el semmit egymásnak.

A suszterné meg mindent elmondott otthon az urának.

– No, csak hadd jöjjenek, jól zsebd meg őket, hadd fizessenek. Majd én kihúzódok a faskamrába, és mire nekikészülődnek a szerelmeskedésnek, bent leszek.

Úgy is volt. Fél nyolc tájban kopogtatott a plébános.

- Ki az?

- Én vagyok a plébános – suttogott kívülről –, erisszen be, szép asszony!

- Egy pillanat, plébános úr.

Bejött a pap, a suszterné meg takarított éppen, az edényeket mosogatta. A pap meg türelmetlenkedett:

- Jaj, szívemnek szép szerelme, jöjjön az ölembe!

- Mindjárt elvégzek, addig vetkezzen le, az ágy fel van bontva, bújjon bele! A pénzt meg tegye csak az asztalra!

Óóóó, nekilátott a plébános! Hosszú reverenda volt rajta, nem is gombolgatta, csak szakította, a gombok pattogtak mindenfelé. Sietett, csakhogy mőné előbb levetkezzen.

- Jöjjön már, jöjjön már, szép asszony!

- Mindjárt megyek, de zörögnek az ajtón.

- Jój, ki az?

- Biztosan az uram jött vissza.

Kiszólt az asszony:

- Ki az? Ki zörög?

- Visszajöttem, feleségem, mert egy pár csizmát itthon felejtettem.

A pap meg az ágyból:

- Jój, szívemnek szép szerelme, hová bújjak?

- Másszon be az ágy alá!

Bebújt a pap szüzanyameztelen.

Ahogy az ember bejött, azt mondja:

- Héj, te asszony, mégsem indulok el ilyen későn, elég lesz hajnalban is.

- Jól van, akkor feküdjék le!

Ledőlt az ember ruhástól az ágyra.

- Juj, asszony, de csíp a bolha ebben az ágyban!

- Ugyan, hogy csípne, te ember!

- De bizony, tele lehet az ágy alja bolhával, ott feküdt a kutya.

Az ember fogta a masináról a fazék forró vizet, bezúditotta az ágy alá, jól leforrozta a plébánost.

Mint aki jól végezte dolgát, indult vissza a fáskamrába, mert nyolcat ütött az óra.

Jött a káplán, zörgött az ajtón.

- Ki az? Ki zörög?

- Én vagyok, szívem szép szerelme, engedjen be! – suttogta kívülről.

Beengedte.

- No, tegye le maga is a pénzt az asztalra!

Ahogy kiolvasta a káplán a pénzt, biztatta az asszony:

- Vetkezzen le, káplán uram, dőljön az ágyra, mindjárt megyek én is.

Az is iparkodott lefeküdni, az ágyból meg csak mondogatta:

- Jöjjön már, jöjjön már, mert megveszek érte!

No, de zörögtek az ajtón. Megijedt a káplán:

- Jaj, szívemnek szép szerelme, ki az?

- Biztosan az uram jött vissza valamiért.

- Jój, hová bújjak?

- Húzza meg magát az ágy alatt, úgyis visszamegy ő mindjárt!

Bebújt a káplán, csupa víz volt az ágy alja, és ott feküdt egy meztelen ember. No, mindegy, nem tudott mit tenni, maradt vesztég, mert jött a gazda.

- Miért jöttél vissza, ember?

– Itthon felejtettem egy pár csizmát. De már megéheztem, teríthetnél asztalt.

– Jól van, egyél.

Jóllakott a suszter, és azt mondja:

– Nem mozdulok már én ki a házból ilyen sötétben, inkább lefekszem. Lefeküdt, de csak hánykolódott.

– Hej, de sok bolha van ebben az ágyban, valamit csinálnom kell velük. Úgy is van forró víz a masinán, aztán puff az ágy alá, mert éjjel nem tudok aludni.

Úgyis tett, leforrózta a káplánt, aztán nyugodtan kiballagott a fáskamrába.

Fél kilenckor zörgött a másik káplán, beengedte a menyecske.

– No, szívem szép szerelme, eljöttem.

– Jól van, tisztelendő úr, tegye le a pénzt, megyek én is mindjárt, csak vetkezzen.

Az is levette magát az ágyra, de már zörögtek is az ajtón.

– Jaj, szívemnek szép szerelme, ki lehet az? Hová bújjak?

– Biztosan itthon hagyott valamit az uram. Bújjon az ágy alá!

Bebújt, látta a meztelen embereket, de mit tudott tenni, helyet szorított magának, meghúzódott csendesen.

No, azt is leforrózta a suszter ammód, mint a másik kettőt. Ott voltak meghalva az ágy alatt.

Gondolkodik a suszter, mi legyen velük, mi legyen velük.

– Tudod mit, asszony?

Van a falunkban egy bolondos ember, majd beszélek vele, hogy hordja el a halottakat a folyóba, majd elviszi őket a víz.

Úgyis volt, elment hozzá.

– No, van egy jó alkalom, megfizetek érte rendesen. Egy óra hosszára való munka az egész.

– Micsoda?

– Gyere el, majd meglátod!

Elmentek. A gazda megkínálta pálinkával a vendéget, és elmondta a teendőket.

– De egy kukkot sem senkinek! Ott van a zsákban a pap, te csak behajítod a folyóba. Mikor visszajössz, markodba nyomom a pénzt, amiben meg egyeztünk.

A vállára kapta a bolondos ember a zsákot, meg sem állt vele a folyóig. Jött visszafelé fütyörészve. Mikor a házhoz ért, megint ott látott egy zsákot a falhoz támasztva. Belenézett, hát benne volt a reverendás.

– Ej, hát hamarabb hazaértél tőlem? Hogy lehet ez?

A gazda meg rábólintott:

– Bizony visszajött, ugatta a kutya is.

No, fogta a bolondos ember a zsákot, azt is a folyóba vitte.

– No, jó messzire hajítalak, hogy ne gyere vissza.

De, amikor visszajött, ott volt megint a zsák a falnál benne a pappal.

– Hőj, ez mégis sok! No, megállj, majd kibabrálok én veled!

Követ kötött a zsákra, hogy a víz jól a mélybe sodorja. Reggel lett, ahogy végzett a munkával.

Az emberek már a hajnali misére gyülekeztek, de a papnak semmi nyoma.

– Mi van a papunkkal? Egyik sem jön?

A szomszéd faluba küldtek egy fullajtárt, hozzon papot, ha az övék el-tűnt. Hozott is az csakhamar egy szép hintóval. A bolondos ember meg ép-pen akkor ballagott hazafelé. Ahogy a papot meglátta, a kezébe vett egy dorongot, megfordította egyszer-kétszer:

– Hőj, az anyád mindenét, azért jársz te olyan gyorsan, mert szürke lo-vak visznek!

Erre aztán jól fejbe kólintotta a másfalusi papot, hogy alig tudták fello-csolni.

Adatközlő: Fekete István
sz.: 1908 Karancskeszi-Marakodi (Nógrád m. 1977.)

A MAGZAT, AKINEK NEM VOLT SZEME

Volt egy szép menyecske, aki boldogságban élt az urával. Egyszer még nagyobb lett a boldogsága, mert gyermeket hordott a szíve alatt.

Egyszer elment gyovonni, mert valami nagy ünnep közeledett. A papnak nagyon megtetszett a szép menyecske. Azt mondja neki:

– Jaj, szép menyecske, szép menyecske, látom, boldog állapotba került, de nagy baj van!

– Micsoda, tisztelendő úr?

– Édes gyermekem, a magzatodnak nincsen szeme.

– Jaj, tisztelendő úr, mit csináljak? Mit csináljak?

– Édes gyermekem, megcsinálom, emiatt ne főjön a fejed. Mise után megcsinálom a gyermek szemét, gyere el a parókiára!

Mise után ment a menyecske a paphoz, az meg jól elszórakoztatta, meg-csinálta a magzat szemét az ágyban.

Otthon a menyecske mérgesen csapta az ajtót. Azt mondja az ura:

– Miért csapkod az ajtót? Mi ütött beléd?

– Hogyne csapdosnám, ha el nem megyek gyovonni, a gyermekemnek nem lesz szeme.

– Honnan veszed ezt, asszony?

– A tisztelendő úr mondta. No, de segített rajtam, ledőtött az ágyába, csinált a gyermekemnek szemet. Így lett szeme, kend meg azt sem tudott csinálni.

– Jól van, édes feleségem, ne dühöngj, csillapodj!

Bezzeg dühöngött az ember magában. Azon törte a fejét, hogy tessen ki a pappal. Gondolt egyet:

– Van a tisztelendőnek elég birkája, az éjjel mindnek kiszúrom a szemét. Hadd csináljon azoknak is, ha a feleségem magzatjának tudott csinálni.

Úgy is lett. Belopakodott a birkaólba, aztán az éles bicskájával kiszúr-kálta mindnek a szemét.

Másnap a pap a prédikációjában a fájdmáról beszélt. Száz pengő ju-talmat ígért annak, aki nyomra vezet, ki bánt el a birkáival. A szegény ember meg hallott mindent, hát mise után odasodródott a tiszteletes mellé.

– Tisztelendő úr, ide a száz pengőt, tudom, ki volt a tettes.

– Biztosan?

– Mérget vehet rá.

Kiszámolta a pap a száz pengőt, aztán elrikkantotta magát a szegény ember:

– No, tisztelendő úr, én voltam a tettes. Ha maga a feleségem magzatjának tudott szemet csinálni, csináljon a birkáinak is!

Adatközlő: Gajdár Béláné sz.: Galcsik Erzsébet
1923. Zagyarvárona (Nógrád m. 1979.)

AZ ÁTVÁLTOZÓ HALOTT

Élt egy fiatal házaspár. Az ember éjjelre járt a bányába, addig meg az asszony a fiatal papot fogadta. No, de csakhamar gyanút fogott az ember.

Egyik este úgy tett, mintha munkába indulna, de csak a kapuig ment. Onnan visszahúzódott az élősövény mellett, majd felmászott az ablakuk alatt lévő nagy almafára, onnan leskelődött, mi fog történni.

A felesége hozzákezdett a konyhában a sütéshez-főzéshez, mintha lagziba készülne. Feltette a zsírt a masinára forrni, hogyha jön a főúr, meg tudja vendégléni. Egyszer csak a kert felől meghallotta az ember a suhogást, csakúgy csapta a pap a reverendát, surrant be az ajtón.

Mondta neki a menyecske:

– Jaj, kedvesem, még nem készültem el, sehogy sem állok. Vesse magát addig kényelembe!

A pap ledőlt a dikóra, de fáradt volt, rögtön elnyomta az álmot. Hanyatt feküdt, a száját eltátotta, horkolt rettenetesen. A menyecske meg sürgött-forgott, többször kiszaladt a kamrába lisztért, tojásért, mit tudom én, miért.

Az ura meg azalatt lemászott az almafáról, belopózott. Felkapta a forró zsírt a masináról, belezúdította a pap tátott szájába. Az asszony csak akkor ment be, mikor a szeretője már fuldoklott a zsírban.

– Jaj, forgósteremtette, te ember, mit tettél? Vége az életünknek, téged ezért felakasztanak!

– Ne törődj velem, asszony, van a faluban egy rettenetesen hamis bika, majd segít az rajtunk.

Elvették a holt papot egy talicskán a parókia kapuja elé, szépen odaál-lították.

A gulyás nagyon korán hajtott másnap, majdnem sötétben, a bika meg mindig a gulya elcujén járt. Meglátta a papot, nekiment, összevissza tapos-ta, törte. A csordás a végén ment a marhának, mire odaért, ott feküdt a pap kinyúlva.

– Hej, vége az életemnek, mi lesz velem, hova tegyem a papot, mert engem felakasztanak. Ejnye, ejnye, biztosan menni akart valahová a főúr, aztán a bikám tönkretette, jaj, jaj!

A parókia előtt rettenetes nagy fű nőtt, lábánál fogva odahúzta a holt-testet, betakarta a fübe. Megnyugodott aztán, továbbhajtott, végezte a dol-gát.

Déltájban eszébe jutott az útkaparónak, hogy le kellene verni a dudvát az útpartból. A falu végéről kezdte a kaszálást, pontosan a pap kapujától. Alig suhintott egyet-kettőt, mikor megakadt a kaszája.

– Mi az ördög már ez?

Látja, hogy egy reverendadarab maradt a kaszáján. Jobban odanézett, hát a papba vágta a kaszáját.

– Uramisten, vége az életemnek! A főúr a nagy melegben kijött ide hű-sölni, és agyonkaszáltam. Mit csináljak velem, hová tegyem?

Kaszált egy csomó füvet, betakarta a holttestet, hogy ott puffedt estig a napon.

Estefelé ment érte. A vállára vetette, vitte a harangozó kertjébe. Sok almája volt a harangozónak, nagyon őrizte, mert lopták a cigányok. Az útkaparó a halott nyakába akasztott egy vászontarisznyát, vetett bele hat-hét almát, és felültette egy alacsonyabb almafára.

Észrevette a harangozó kutyája a mozgást a kertben, szaladt elfelé, csaholt erősen. A harangozó meg usgyi a kertbe egy nagy bottal. Meglátta a holt papot az almafán, a tarisznyával a nyakában. Nem sokat teketóriázott, odavágott neki amúgy magyarul. A pap lefordult.

– Hű, vége az életemnek! A főúr biztosan ki akarta próbálni, mit csinállok az almatolvajjal, és agyonütöttem! Mit csináljak veled, Uramisten?

No, kihirdette a harangozó másnap, hogy cigánygyovonás lesz. Mind-egyikhez elházalt, hogy okvetlen menjenek gyovonni. Mentek is csomóstól, ott állongottak az előtérben. De az asszonyok nem olyanok, mint az emberek, mindig furakodnak, tolakodnak.

Először egy nagy cifra menyecske ment be gyovonni, letérdepelt. Akkorra már felöltöztette a papot a harangozó rendesen, a stólát is a nyakába akasztotta. Kipóckolta, hogy csakúgy dülledek a nagy szemei. Letérdepelt elébe a menyecske, meghúzta a stólát a nyakán, hogy megcsókolja. A stóla nem engedett, a menyecske magára rántotta a papot. Megijedt aztán, elsivalkodta magát, sivalkodott szakadásig.

Kivel a sok fiatal cigányember nem győzött csodálkozni.

– Mi baja ennek a szegény asszonynak?

Berontottak. Hát látják, hogy a menyecske a földön, a pap meg ott hemperog rajta. Mérgükben ütni-verní kezdtek a papot, azt hitték aztán, hogy ők verték agyon.

Adatközlő: Mihály Józsefné sz.: Murányi Éva
1934. Zabar (Nógrád m. 1978.)

A LEVEGŐBŐL ÉLŐ LÁNY

Valamikor élt a faluban egy jómódú parasztlegény, volt annak ökre, szamara, lova, disznaja, minden, de annyira zsigori volt, hogy még magától is sajnálta az ételt.

Ahogy belekerült az időbe, mondogatták neki:

– Miért nem nősülsz már meg?

– Hát azért nem dolgozom, hogy valakinek a lányát eltartsam.

– Hogyhogy?

– Mert magam sem eszem annyit, amennyit megennék, hadd maradjon több.

– Hát, milyen lányt akarsz?

– Otyat, amelyik nem eszik, mégis megél.

No, a falu kerítőasszonyának a fülébe jutott a különös hír, felbiztatta az egyik lányt.

– Idefigyelj, férjhez mennél egy jó helyre?

– Férjhez ám, de hová, kihöz?

– Hát ehhez és ehhez a gazdag legényhez.

– Nem megy az, mert neki csak olyan lány kell, aki nem eszik, nem iszik.

– Ezen könnyen lehet segíteni.

– Erre már magam is kíváncsi vagyok.

– Reggelenként kiülsz a padra. Ha erre jár, sóhajtozz jó mélyeket, a kezdet is mozgasd. Ha kérdez, mit csinálsz, monddad, hogy levegőből élsz.

Úgyis volt. Kiráent a lány a kispadra a ház elejbe. Mikor arra jött a legény, elkezdte szedni a levegőt jó hangosan. Az meg odasandított:

– Mit csinálsz, te?

– Reggelizek.

– Hogyan? Mit eszel?

– Friss levegőt, nem látod?

– Mással nem is élsz?

– Dehogyan eszem, dehogyan iszom, reggel megtáplálkozok a jó friss levegőből, azzal egész nap elvagyok.

No, arra gondolt a legény, hogy ez a lány lesz az ő felesége, senki más. Megtartották az esküvőt, a lakodalmat. A nászéjszakán persze odavert neki a legény.

Másnap reggel két személyre tálalt a menyecske. Meglepődött az ura:

– Minek ide kétszemélyes tálalás?

– Ketten vagyunk, nem?

– Ketten vagyunk, de azt mondtad, hogy te nem eszel, nem iszol.

– Hm, láttál már olyan edényt, amelyik lyukas, mégis megáll benne a víz?

– Nem.

– No, az éjszaka kilyukasztottál, azóta nem tudok levegővel élni, mert kiszalad belőlem.

Így lettek békés házastársak.

Adatközlő: Tóth Sándor sz.: 1919.

Mátrakeresztes (Nógrád m. 1984.)

A FELEDÉKENY LEGÉNY

Volt egy szegény asszony, annak meg egy suhanc fia, Jancsinak hívták. Egyszer azt mondja a legény:

– Édesanyám, szétnézek a szomszéd faluban, keresek egy szép lányt magamnak.

– Várjál, fiam, megszövöm ezt a tíz rőf vásznat, varrok neked gatyát belőle, ha már olyan nagy legénynek tartod magad.

Nem győzte kívárni Jancsi a szövést, bizsergette a vére, elballagott gatyá nélkül. No, még azon a napon megismékedett egy takaros lánnyal. Gyorsan telt az idő a lányos háznál, hamar ráesteledett. Mondták neki:

– Jancsi, maradj itt éjjelre, ne indulj útnak ebben a sötétben, még rád ijeszt valaki.

De Jancsi arra gondolt, hogy nem fekhét le idegen háznál gatyá nélkül.

– Nem maradhatok, nem alhatok, mennem kell.

Akárhogy biztatták, semmi szín alatt nem maradt, nekivágott az éjszakának.

Otthon mondja aztán az anyjának:

– Édesanyám, varrjon nekem gyorsan legalább egy gatyát, mert legény vagyok, udvarolgatok. Ha ott marasztalnak éjszakára, nyuszkán maradok.

Mondja az anyja:

– Jól van, fiam, leszöttem a vásznat, három rőfből varrok gatyát, a többi meg későbbre hagyom.

Ahogy készen lett, Jancsi nagyon örült a gatyának. Magára húzta, aztán vígan füttyörészve ment a szomszéd faluba. De nagy izgatottságában megcsavarodott a hasa. Egy bokor mögött letolta a nadrágját, de a gatyáról megfélekedzett, hát puff bele abba, nem volt hozzászokva, hogy azt is le kell húzni. Mit volt mit tenni, letolta végül, szépen kimosta a patakban, feltette a bokorra száradni. Ő meg lefeküdt, hogy szundít egyet, míg a gatyá szárad.

Már sötétedett, mikor fölébredt. Felugrott nagy gyorsan, szaladásnak a szeretőjéhez, esze ágában sem volt már a gatyá.

Ahogy a Mariska házához közeledett, meglátsította a lépteit. Eszébe jutott, hogy bizony ő már nagylegény, szép gatyája is van. Mihelyt bement, mondta is a lánynak:

– No, Mariska, már itt alhatok nálatok, mert nekem is van!

– Mi van neked?

– Jaj, mi van nekem, mindjárt megmutatom.

– No, mutasd, ne csak a szád járjon!

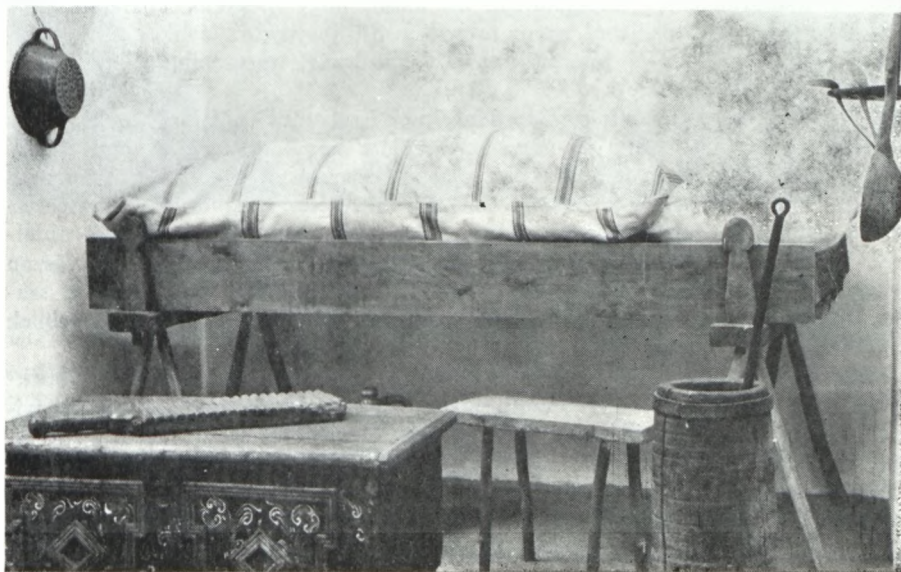
Letolta Jancsi a nadrágját térdig, Mariska meg összecsapta a kezét:

– Jaj, Szentisten, de hosszú!

– Ez hosszú? Még hat rőf maradt otthon!

Mariska úgy megijedt, hogy kiszaladt a szobából, Jancsi meg akkor nézett végig magán. Láta, hogy nyuszkán van, hát szégyenletében fölrántotta a nadrágját és szaladt, szaladt hazafelé. Még talán most is szalad, ha haza nem ért.

Adatközlő: Bartus Józsefné sz.: Szandai Teréz 1931.
Herencsény (Nógrád m. 1978.)

Kisgyermek népviselete az Ipoly menti falvakban

Népviselet hallatán elsősorban cifra főkötős, sokszoknyás menyecskek képe ötlík fel bennünk. Ez természetes, hiszen az emlékezet által átfogható időben a lányok, fiatalasszonyok öltözete volt a legdíszesebb, legváltozatosabb. De hogyan öltöztették falun a kisgyermeket?

Ez szoros összefüggésben állt azzal, hogy mi volt a gyermek értéke a családban. A múlt században még általában igen kevés. A módosabbak, szülőkkel egy fedél alatt élő, három-négy generációs ún. nagycsaládjában a sok apróság otthon, a mezőn egyaránt láb alatt volt, akadályozta anyját, nagyanyját a munkában. Még évekbe telik, amíg valami hasznot hozhat a „közösbe” – ha ugyan kiskorában el nem pusztul a korabeli egészségügyi viszonyok mellett. A szegényeknél a megélhetési gondok álltak előtérben. *„Letjobban avvót a baj, hogy a koszt keves vót. A gyerek meg mindig ennyi kér. Rubázatra mán nem is jutott szinte”* – emlékezett vissza egy idős örhalmi asszony. Változás csak a századforduló után mutatkozik a tehetősebb rétegnél. A nagycsaládok sorra *„szétválakoznak”*, a sok gyermek sokfelé viszi a vagyont, s így a család elveszti társadalmi, gazdasági rangját. Ezért mind kisebb szaporulatra törekednek. S az *eggyesgyerek, eggyeslányka* mellé annak idején majd hasonlóan „rangos” párt kell találni – ez a gyarapodás szinte kizárólagos módja, mivel földvásárlásra vidékünkön ez idő tájt lehetőség alig volt. Ilyen összefüggésben alapvetően megváltozik e rétegen belül a gyermekkel kapcsolatos vélekedés, s – egyebek között – öltözködésére is kezdenek több gondot, pénzt fordítani. Más vetületben ez utóbbi jelenség kapcsolatban áll azzal, hogy megyénk parasztsága a században kevéske tőkéjéből egyre többet fordít fogyasztói javakra, így az öltözködésre is. Ezáltal a ruházat a család gazdasági, társadalmi presztízsének egyik kifejezőjévé válik.

Nézzük tehát, miből állt egy apró gyermek „ruhatára”? Valamikor általános gyakorlat volt vidékünkön is, hogy az újszülött nem kapott ruhát, csak végigpólyázták. Ócska férfigatyából vagy más, sok mosástól megpuhult vászonne-műből hasítottak egy, kb. pelenka méretű, négyzetes darabot. Erre ráfektették a csecsemőt, bepelenkázták, majd karjait teste mellé igazítván két oldalról, illetve kinyújtott lábcsakái felől ráhajtották a textíliát. Végül egy vászon vagy kanavász csíkkal jó szorosan végigfászlították, egymáson keresztezve a szalag végeit, a vállától a lábfejéig, ahol megkötötték. Erre csak a legöregebbek emlékeznek, ők is csak hallomásból.

A századfordulón már ingecskét kapott az újszülött. Az egyszerű, derék-szögű szabásvonalak szerint készült, hosszú ujjú *kising-féling* hátul végig nyitott volt, hogy könnyebb legyen a pelenkázás. Emlékezet szerint mindig gyolcsból varrta meg az anya, nagyanya. A hétköznapra szánt darabok nyakkivágása, ujsa esetenként csak saját anyagából szabott pánttal volt szegve. Többnyire azonban igyekeztek keskenyebb-szélesebb bolti slingelést használni szögöként az ujjakra, illetve a nyakkivágásnál körgallérszerű, húzott vagy rakott fodrot varrtak a slingelésből. Aki nagyon ki akart tenni magáért, slingelés he-

lyett csipkét vett, vagy horgolt rá. Az ilyen csipkés *kisinget* azonban inkább már ünnepi alkalomból adták a csecsemőre. Egyébként az ünneplő ingecske jószerivel annyit jelentett, hogy az egyik darabot csak ilyenkor használták, így jobban meg volt kímélve. Három-négy *kising* készült egy csecsemőnek, több fölösleges volt, úgyszólamint hamarosan kinőtte. Egyesek szerint „*egy fel, egy le*”, azaz egyiket ráadták, másikat mosták. Nagygazda családok utóbb igyekeztek kiténni, s előfordult a két világháború között, hogy 10–12 ingecskét is varrtak a babakelengyébe. Az első ingeket hozzávetőleg háromhónapos kora körül kinőtte a gyermek. Az újabbat már úgy készítették, hogy hátul össze volt varrva, csak *basítékot* hagytak felül. Általánosan elterjedt hiedelem volt, s még a két világháború között is sokan tartották ahhoz magukat, hogy a „*szemmel-*

verés” megelőzése céljából kifordítva adták rá a csecsemőre e ruhadarabot. A Néprajzi Múzeumban őriznek egy olyan ingecskét Órhalomból, amelyet ugyan-ezen célból egyik oldalon a színén, másikon a visszáján varrtak össze. Szerpe volt a gyermek ingének a népi gyógyításban is. *Rosszbetegség, szívszorítás, ibedség* betegségeknek emlegetnek, közös tünetük, hogy a gyermek rángatózik, habzik a szája. Ilyenkor gyorsan le kellett róla tépni az inget, s átdobni a háztetőn. Egyesek szerint jó valami kéznél levő követ, téglát belegöngyölni, úgy jobban repül. Ahol lecsett, clásták. A két világháború között még volt példa e gyógyítási módra.

Hűvösebb időben az ing fölé *rékli* (*kiskabát, kötöttkabát*) került. Előfordult, hogy meghorgolták maguk, azonban általánosnak tekinthető már az 1910-es években is, hogy készen vették vásáron, utóbb boltban. A gépi kötésű, hosszú ujjú, derékig érő *rékli* hátul végig nyitott volt, s pertlivel kötötték meg a nyaknál. Ebből 2-3 darab kellett egyidőben a gyermeknek, módosabbak többet is vettek. Ugyancsak a tehetősebb családokban e ruhaféléből a húszas évektől már volt egy ünnepi darab is fehér selyemből, finomabb csipkével díszítve, amit először keresztelőkör adtak fel a gyermekre.

Elmaradhatatlan volt a kis puhafőkötő (*kisfékető, sipka, kissipka, alsósipka, babasipka*), „*bogy a fülit nyomja helyre*”, „*bogy ne görbüljön fel a füli*”. Ez általában gyolcsból, maradék delénből, zefírből vagy más mosóanyagból készült. Nem feltétlenül kellett tiszta fehérnek lennie, volt fehér alapon mintás vagy rózsaszín, világoskék, amit korábban nemétől függetlenül, felváltva adtak a gyermekre. Szabhatták két részből: két oldalát és tetejét egy téglalap, hátát egy felül ívelt darab adta. Máskor a fejtetőt takaró és a hátát kiadó széles csik hosszanti oldalához varrták a nagyjából négyzetes oldallapokat. Díszítése mindössze keskeny slingelt vagy kézzel horgolt csipke, amit az arc körül fodrosan alakítottak ki. Előfordul sima *margitdísz* (készen vett, keskeny, színessel hímzett szegőszalag) szegő is. Szokás volt házilag is horgolni, kötni kis főkötőket, legtöbbször fehér szövőpamutból, de szintén lehetett rózsaszín, világoskék is, utóbb a gyermek nemétől függően. A két világháború között egyre általánosabb, hogy boltban veszik a csecsemő fejfedőjét; ennek már mindig *sipka* a neve. Módos anya valamennyi *rékli*-hez vásárolt mintájában illő sapkát. Általában azonban 3-4 ilyen öltözetdarab elég volt egy gyermeknek.

Ünnepi alkalomra a *kisfékető* fölé még egy főkötőt adtak. A szegény, sokgyermekes családoknál a kétféle főkötő nem sokban különbözött egymástól. Ugyan az ünnepi mindig fehér volt, s valami kis szalagdíszítést varrt rá az anya. Századunkban azonban általánosabbnak már az tekinthető, hogy egy ünnepi főkötőt minden gyermeknek csináltattak ügyes kezű nőrokonnal, vagy a helybéli *varróasszonnyal*. Anyaguk, díszítésük változatos volt egy-egy falun belül is, s táji eltérések még tendencia jelleggel sem állapíthatók meg. Többnyire selyem volt az alapanyag, s mindig bélelték gyolccsal, hogy legyen egy kis tartalma. Előfordult, hogy az egészet beborították ritka csipkeshöveddel, széles selyemcsipke csíkokkal. A díszítéshez fehér, rózsaszín vagy kék taftszalagot használtak. A szalag rakása, ráncolása változó volt. Gyakran a szalagránckok közé gyöngyöket varrtak, a rakott szalagsor rögzítésére pedig készen vett díszcsíkokat (*ragyogós, rezes, ezüstcifra* stb.) használtak. Általános az volt, hogy a díszítés a gyermek arca körül futott, s a széles taftszalag megkötöt oldalt kötötték meg nagy csokorra.

A csecsemő fürdetés után kapott tiszta ruhát. A szennyest a fürdetővízben ki is mosta az anya. Többé-kevésbé még tartották magukat a két világháború között a mágikus tiltáshoz, miszerint nem szabad pelenkát, gyermekruhát kint hagyni száradni napnyugta után, mert akkor „*kinn marad a gyerek álma*”.

Az a körülmény, hogy a gyermek kikerült a pólyából, nem járt feltétlenül együtt azzal, hogy öltözte is megváltozott. Különösen nyáron továbbra is elegendő volt a hátul összevarrott *kising*. *Jógazda* anya azonban már a század elején karonülő gyermekének legalább ünnepre készített vagy készíttetett egy díszesebb ruhácskát valami finomabb és mindig fehér kelméből. Ennek szabása vagy a *kisinggel*, vagy a később bemutatandó *zobonyéval* egyezett. Ugyancsak a tehetősebb réteg engedhette meg magának, hogy a helybéli *féketo*varróval ünnepre díszes, merevített főkötőt csináltasson kisgyermekének. Ez azonban

területileg sem volt általános. Örhalomban, Huguagon emlékeznek a *galárisos-sipkára* (gyöngyös-sipka). E két részből szabott főkötő formájában hasonlított a menyecskefőkötőre, leszámítva azok *bátróját* (hátralicsüngő, nagyméretű, díszes szalagsokor), diszítőelemei pedig színben és formában teljesen megegyeztek velük. Karonülő korban kapta ezt is a gyermek, s először a soron következő *jelesünnep* (karácsony, húsvét, pünkösöd) alkalmával adták rá. Két-hároméves koráig viselte, addigra a kisleány haja megnőtt, a fiú pedig már kaphatott kis kalapot. Az első világháború után néhány évig még szokásban volt a

gyöngyös sipka. Dejtárról és Patakról szintén ismerünk merevített gyermekfőkötőket (*farkasfékötő*). Ezek formája megegyezett a három részből szabott csecsemőfőkötökével, de aljához még egy, elől lekerekített, rakott fodrot varrtak, amin ugyanolyan szalagdíszítés futott körbe, amilyen az arc körül is volt. Ilyen főkötőket még az ötvenes évek elején is viseltek, azonban csak a kislányok, ameddig meg nem nőtt a hajuk a fonáshoz. Emlékezet szerint az első világháború előtt a kisfiúknak is volt hasonló főkötője, ezt azonban a boltban vett sapkák hamarabb felváltották. Egyébként egy-másfél éves korig nem nyúltak a gyermek hajához ollóval, mert a hiedelem szerint különben nem lesz szép haja felnőtt korában. Másrészt leánykánál „*avvót a dicsőség*”, minél hamarabb be tudták fonni legalább a kis előhaját, s a tarkóra vezetve összekötötték. A kisfiúkat azonban, ahogy közeledett a nyár, kopaszra nyírták.

A járni tanuló apróság már mindenütt a *kisingtől* eltérő fajta *inget* kapott. Aki tehetett, gyolcsból varrta ezt, de megfelelt maguk szötte vászon is. Derék-szögű szabásvonalak szerint készült, hosszú ujjá bevarrott. A *gyolcsing* alját, az anyag szélességéből adódóan lehetett bővebbre szabni, házivászonnál viszont két oldalába *eresztéket* (háromszögű betoldás) varrtak. A kerek nyakkivágást keskeny, saját anyagából készült pánt szegte. Elöl akkora *basitéket* hagytak, hogy a gyermek bele tudjon bújni, s ezt egy ún. porcelángombbal fogták össze. Az *ing* volt nyári hétköznapiakon a kisgyermek egyetlen ruhadarabja, hozzávetőlegesen az első világháborúig. Sőt nemegyszer egy megkíméltebb, gyolcsból készült példány jelentette az ünneplő öltözetet is. *Ingből* 8–12 darab volt egy gyermeknek, mivel, ha már naponta nem fürdették, az ő ruhaneműjét sem mosták külön, így ki kellett tartson a készlet két mosás között. Az 1910-es évek végétől az *ing* mindinkább alsóruha lett. Az Ipoly-völgy nyugati részén, a városi tapasztalatok hatására már 1920 körül megjelenik – egyelőre alsóruhaként – a boltban vett, gépi kötésű *kezeslábas bugyogó*, másutt 10–15 évvel később térnek át erre a tehetősebbek.

Többnyire az *inggel* egyidőben kapott gyermekruhát is az apróság, aminek neve Balassagyarmattól nyugatra *szoknya*, Órhalomban, Húgyagon váltakozva *szoknya* (*előkés szoknya*, *mellyes szoknya* – a női viseletdarabtól megkülönböztetendő) *zobony*, innen keletre az utóbbi elnevezés általános. Készülhetett kartonból, szövetből, kékfestőből, kásmírből, barchentből, flanellből, delénből; Ipolyszögön néhányan arról is tudnak, hogy régen a szegények magukszötte vásznat festettek meg hozzá. Ezek többnyire mintás textilek voltak, kislánynak élénkebb színű, fiúnak sötétebb illett. Új anyagot még a nagyszoknyák sem vásároltak hozzá, maradékokból készült, vagy anyja viseltesebb, divatjamúlt szoknyáját szedték szét erre a célra. Többnyire otthon megvarrták, ritka volt, aki *varróasszonnyal* készítette. Szabása mindenütt azonos. Az immár ívelten bevarrott ujjú felsőrészhez derékban húzott szoknyát varrtak. Hátán derékig nyitott volt, s gombokkal záródott. Ujjá csuklóig, alja térd alá ért. Díszítésmódját tekintve az Ipoly-völgyben közös a nyak körüli slingelt fodor. Egyébként a mindenkori helyi ízlés, valamint a szülők vagyoni helyzete szerint igyekeztek cifrábbá tenni hajtásokkal, szögökkel, szalagokkal stb. A ruhaanyag jellege, értéke, s a díszítés szerint volt téli, nyári, ezen belül „köznapló” és ünnepi változata. Az utóbbiból csak egy készült, hétköznapra 2-3 darab. Természetesen a *jógazdák* kisszámú gyermekeinek több is lehetett. A *zobonyt* korábban az immár ismertetett *ing* fölött viselték. Ünnepre egy-két kis gyolcs alsószoknya is tartozott az öltözethez, s azok slingelt szegése kilátszódott a ruhácska alól. Ez nemcsak kislányra, hanem fiúra is érvényes volt. A *kezeslábas* elterjedésével átmenetileg e fölé húzták a *szoknyát* a gyermekre, külö-

nösen hűvösebb időben. Másutt a *kezeslábas bugyogó* a fiúknál az alsósoknyát helyettesítette ekkor már. A *zobony* viselete végleg csak az ötvenes évek második felében szűnt meg.

A hideg ellen leánykának, fiúnak egyaránt, maradék anyagból készült kendőcskével kötötték be a fejét, majd a kezeslábasal együtt megjelentek a különböző formájú bolti sapkák. Egy-másfél éves gyermeknek lábbelije nemigen volt, legfeljebb téltre készített neki az anyja valami hevenyészett papucsfélét rongyból. A magasszárú cipőcskék a húszas évektől terjedtek a nagygazdák körében.

Ezeket a speciálisan gyermeknek készült öltözetdarabokon kívül, alkalmissal, az időjárás viszontagságai ellen, használhatták a többi családtag ruhadarabjait is. Például anyja téli „köznapló” fejkendőjével átkötötték a felsőttestét, nagyobb testvérük mellényét, kabátját húzták rá stb.

Az egy-másfél éves gyermekek hagyományos viseletének alakulása, mint láttuk, részleteiben esetlegesebb, az általánosabb érvényű, főbb tendenciák azonban kirajzolódnak. A mezőgazdaságból élő, hagyományörzőbb falvakban, illetve ilyen rétegeknél konzerválódtak a régi alapformák, a tchetősebbeknél a felhasznált anyagok mind értékesebbek, nő a díszítettség, bizonyos kistáji eltérések immár a legfiatalabbak viseletében is megjelennek. Például Órhalomban, Húgyagon a *galárisos sipka*; ugyanitt a húszas években másfél éves kislány ünnepen a női viseletben éppen szokásos formájú köténykét kap az *előkés szoknyához*. A szükségletet meghaladó mennyiségi felhalmozás azonban még a nagygazdáknál sem következik be a hagyományos viseleten belül. Mire ezt a gyermekszám csökkenésének mértéke indokoltabbá teszi, akkorra áttérnek a boltban vásárolt ruhaneműkre, s immár az „úri” rétegekkel igyekeztek felvenni a versenyt. A városokkal megélhetési kényszerből szorosabb kapcsolatba kerülő falvak, rétegek hamarabb veszik át a legolcsóbb bolti termékeket, illetve azok mintájára esetenként maguk is készítenek új formájú ruhadarabokat. Például maradék flanelből hosszúnadrágot, kis kabátfélét varrnak. Ezen belül azonban a legtovább megmaradtak a minimális ruhakészlet mellett. Bár nem hangsúlyosan, de mindenütt ilyen vagy olyan formában a két világháború között jelentkezett a törekvés, hogy az öltözet minél kisebb korban jelezze, kislány vagy leányka az apróság.

A Madách-pályázat eredményhirdetése

A hagyományos Madách-ünnepség keretében került sor 1986. január 21-én a Madách-pályázat eredményhirdetésére.

SZOCIOGRÁFIA, ESSZÉ, TANULMÁNY KATEGÓRIÁBAN:

- I. Dr. Cs. Varga István (Eger)
- II. Dr. Botlik József (Tatabánya)
- III. Dr. M. Pásztor József (Budapest)

SZÉPIRODALMI KATEGÓRIÁBAN:

- I. Tóth László (Budapest)
- II. Onagy Zoltán (Esztergom)
- III. Szokolay Zoltán (Szekszárd)

A szerkesztőség a nem díjazott, de a zsűri által közölhetőnek minősített írásokra is igényt tart. Erről az érintetteket értesítjük.

Egy sportszerű népi játék: a palóc mancsozás*

Lajos Árpád (1911—1976) néprajzkutató emlékére

Az alábbiakban egy olyan – több máshoz hasonlóan – feledésbe merült sportszerű népi játékról lesz szó, amely az ún. *palóc vidék* régiójának sajátos játékkultúráját jellemezte, még nem egészen fél évszázaddal ezelőtt is. E játék, a *mancsozás* kutatástörténetének felelevenítése –, mint látni fogjuk – előlegezi azt is, hogy népi sportjátékaink lezajlási körülményeinek, a szükséges eszközöknek, s végül a játszó csoportoknak a vizsgálata e játékokat olyan szerves közegben teszi érthetővé és értelmezhetővé, amely skatulyákba gyömöszölt köztudatunk egysíkú játékértelmezésén is rést üthet végre. Egyúttal az sem lesz értelmetlen, hogy tisztelettel fejet hajtva, a főként etnográfus elődök előtt, lezártnak hitt kutatási eredményeiket mai, még újabb megfigyelések következtetéseivel gazdagítsuk, netán másként is értelmezzük megállapításaik némelyikét.

A mai napig is (sokak által és sokat) vitatott *Palócföld* terminológiát itt és most legegyszerűbb, ha – földrajzi egységként kezelve –, mint az Ipoly menti Órhalomtól a Szuha-völgy felső szakaszáig terjedő vonalban Ragály községig tekintjük. (Ezt azért bocsátom előre, mivel az 1968-ban alakult Palóc Munkaközösség irányítóinak öt észak-magyarországi megye 350 községéből végül is 20 kiválasztott kutatópontja közötti sávról van szó s e körzetben gyűjtöttem magam is a palóc játékkultúra archaikus és megváltozott arculatú rendszerének anyagát, köztük a mancsozásra vonatkozóakat is 1979–1983. között.)

A mancsozásról önállóan először *Szedes FABIÁN* A *Palócok* című tanulmányában olvashatunk, a *Tudományos Gyűjtemény* 1819-es évfolyamának VI. kötetében. Ő erről így ír: „Minden játékaik közül legnevezetesebb a *Mancsozás*. A *Mancs* egy erős gyűkérből készült közönséges lapda nagyságú golyóbis, melyet valamely szabad helyen egyik magasra felhagyít, és azt a többiek izmos ütőfával a levegőben eltalálni igyekeznek...” Szedesnek ez a közlése értékes, de jelentőségéhez képest, mégiscsak igen elnagyolt; sem helyileg, sem pedig részleteiben e játékról közelebbit meg nem tudhatunk. A *Botka JÓZSEF* tanár pályadíjas anyagát kiegészítő *Porzolt Lajos* 1885-ben megjelentetett *A magyar labdajátékok könyve* szintén szól e játékformáról, mint „*hajítva ütős a magasból*” – *mancsozás, ütőteke* címszavak alatt. Szedes közlése után pontosan hét évtizeddel, 1889-ben *Szvorényi JÓZSEF* főpap a ciszterci rend egri katolikus főgimnáziumának ér-

*A szigetvári *Muszola-játékok* keretében, az 1985. szeptember 6-án megrendezett népi sportjátékok konferenciája alkalmából elhangzott előadás rövidített változata.

tesítőjében a *levantás*, a *türkölösdí*, s a *budázás* nevű játékok mellett szintén említi a mancsozást. „*A játék, manccsal, vagyis fagolyóval laptázás oly módon, hogy az ütő-bot nem kézből, hanem fent a levegőben, a mancs után dobva találja és üti ezt el mentől távolabbra.*” – írja Szvorényi.

Játékunkhoz egy – szintén Egerből, illetve környékéről származó – *monda is* kapcsolódik, amely az egerbaktai tó keletkezését hozza összefüggésbe a mancsozással. *Türk Frigyes* tanár és szépiró 1911-ben megjelent kötetéből, valamint az 1960-as évek közepén *Selmecki Kovács Attila* által gyűjtött folklóranyagból egyaránt az tűnik ki, hogy a tó a fiatalok mancsozásának köszönhetően alakult ki (!), mivel „*a lapta egy nagy kő mellé esett, ami a gyepek közepén vót. Nem tudták kivenni alóla. Feszegették. Egyszer csak víz buggyant ki alóla, elöntötte a mezőt. Így támadt 'a baktai tó'.*” Mivel később külön is szót ejtünk a játszó személyekről, most csak annyit jegyzünk meg, hogy e monda esetében a mancsozást vegyesen, „*legények és leányok*” játszották...

A játék helyének, menetének, résztvevőinek és szokásközegének első korrekt leírása *Dorner Aurél* nevéhez fűződik, aki a *Néprajzi Értesítő* 1912-es évfolyamában közöl cikket a Nógrád megyei Ipolyvarbón és Órhalomban tett gyűjtéséből. Dorner említi először, hogy e helységekben a mancsozás *mint böjti játék* ismert, leányok és legények hárman vagy négyen együtt játsszák meghatározott szabály szerint, s itt olvashatunk és alkothathatunk a közölt rajzok alapján magunknak valódi képet a cifra kis *mancs* (golyó) és a csonkakúp alakú, égetéses technikával rozetta-, csillag-, viráginda-, szív- és madármotívumokat hordozó ütőbot, a *mancsozóbot* készítéséről és jelentőségéről. Megint csak *Dorner* az első, aki felfedi e játékeszköz *szerelemi ajándék* voltát, ugyanis e botokat a búcsúi, vagy a farsangi tánc alkalmából bokrétát kapott legény csináltatta viszonzásul, belecégettette, vagy vésetve a leány nevének kezdőbetűit, s az ajándékozás évszámát. Dorner gyűjtése nyomán így került be – egy családott szerelmes lemondása (!) révén – a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe az első mancsozóbot, majd hasonlókkal gyarapodott a balassagyarmati Palóc Múzeum, s máshonnan, de szintén hasonlóakkal, a miskolci Herman Ottó Múzeum is.

Dorner játékmenet-leírása ahhoz segítette a további kutatókat, hogy e játék számos variánsa közül, több adattal is alátámasztva, e játéktípust tekinthessük, (bármilyen más palóc tájnyelvi megnevezéstől függetlenül) „*a*” mancsozásnak. Közléséből többen is, de elsőként *Malonyay Dezső* és társai főként a mancsozóbot *díszítettségét* emelték ki. A *Magyar nép művészete* 1922-ben publikált V., a Palócföldnek szentelt kötetében a képek alatti szövegben a meghatározás ekként szól: „*Ütők Nógrádból... gyermekjátékok beégetett díszítéssel...*” A díszítésre és a funkcióra, valamint a játszó életkorára nézve, itt a fentiekől eltérően, (bár szintén azonos településről van szó!) más információt kapunk. „*Amint Órhalomban kutattunk, nagy kíváncsian jön át a szomszéd gyerekek: vajjon mit is akarhatunk itt? ... Kezében sajtáságos tárgyat (...)* pillantunk meg. Azt mondja, e tárgy neve *Ütő*, amivel e vidéken a gyermekek nagyon szeretnek játszani. E játékszert szívesen díszítik is, hogy a gyermekeknek annál nagyobb örömet szerezzenek vele... A csonkakúp vastagabb felén kétfüles edényből nagy, kerek, rózsás, indás növény sarjad, aminek az ága alá kakas búzódott. Az ütő vékony részén virágos szívek kelnek, de még elfér fölöttük néhány cifra betű meg évszám.”

S itt röviden két dologra is fel kell hívni a figyelmet: 1. a Malonyaynál, de később is majd' mindenütt díszes ütőbottal és kis fagolyóval említett játék neve végül is egyértelműen mancsozásként került be a szakirodalomba; egyúttal ez majdnem végleg elősegítette azt is, hogy a más néven, nem ilyen „cifra” eszközökkel, de ugyanúgy, azonos szabályokkal játszott játékok csaknem kiestek a vizsgálat valódi köréből! 2. Míg Malonyayék népművészeti vállalkozásában, majd a *Magyarság néprajza* II. kötetében, s egyebütt fényképekkel, rajzzal is megörökítve szerepelnek a mancsozóbotok –, mint a hagyomány díszített tárgyai –, úgy sem az utóbbi másfél évtizedben született, korszerű szemléletű *Magyar népművészet* (Fél-Hofer munkája), sem a *Domanovszky György által összefoglalt, a Magyar nép díszítőművészete* című kötetekben említés sem esik e sajátos tárgyokról. Az a tény pedig, hogy *Manga János* 1979-ben megjelent *Palócföld* című munkájában nem találunk egy sort sem a mancsozásról, annak jellegzetes szokásköréről, igencsak elgondolkodtató! . . .

Az e játéokra vonatkozó további ismereteinket szatmári és szlavóniai párhuzamokkal az 1930-as évek közepén *Viski Károly* gazdagítja, aki elsődlegesen nem az ütőbot díszítését állítja a középpontba, hanem a *játék lezajlásának*, (a levegőbe dobott cél megdobásának) tulajdonít jelentőséget. *Bátky Zsigmond Tárgynévmagyarázatok* című sorozatában a „mancs” szó lehetséges etimológiájával foglalkozik: a játék egy fajtájának menetét és a szót megfeleltetve a *guncsázásnak*, végül furcsa fejlődéstörténeti fejtegetésbe bocsátkozva azt írja le, hogy – szófejtése szerint – előbb volt, lehetett ismert a játék lyukbaterelgetős, „kanászos formája”, s csak később (nem tudni miért? – K. V. J.) alakult ki a fagolyó cifra hajítócévekkel a levegőben történő megdobása. A *Néprajzi Értesítőnek* ugyanazon évfolyamában *Tálasi István* viszont teljesen új történeti és tájföldrajzi adatot közöl *A mancsozás az Alföldön* című forrásközleményében, ahol egy olyan jászkun kerületi tilalmat ismertet, amelyből kiderül, hogy a mancsozás (és a karikázás régi formája) a *gyerekek és a legények* számára igen kemény büntetések mellett tiltott el – gyaníthatólag nem sok sikerrel. Tálasi itt azt is felvetette –, s ez közvetve később be is bizonyosodott, hogy a kunsági adatok előfordulása a XVIII. századi *palóc kirajzással* függ össze.

Fél Edit örhalmi gyűjtéseit 1941-ben közreadva – az ún. házasság előtti „együtthálás” szokásának kapcsán is – szintén megerősíti *Dorner Aurél* megállapítását, a nógrádi településen ismert mancsozóbotok ajándék jellegét.

Lajos Árpád 1940-ben megjelentetett *A magyar nép játéka*i című gyűjteményében szintén Örhalomból közli már *mérföldező csapatjátékként* a mancsozást, amelyben leggyakrabban 8–12 fő vesz részt, s azt is megtudjuk, hogy a játéktéren egy *kulnak* nevezett játékgödör is található, s a verő és a kapó csapatokat egy-egy *gazda* vezeti.

Az 1952-ben népi sportjátékok gyűjtésére *Berecz István* és *Lajos Árpád* által összeállított útmutatóban szintén a mancsozás szerepel mint a szakszerű gyűjtés és lejegyzés egyik legszemléletesebb példája – nem feledkezve meg itt is játékeszköz készítésére, technikájára vonatkozó utalásokról sem. Hogy a mancsozás mint játéknév a fagolyó többféle (levegőben és földön történő) elütésének lehet a jelzője, azt igen jól példázza a szintén *Lajos Árpád* tollából származó *Borsodi játékok* (1957.) című kötet anyaga is, ahol a Hangony-völgyi Szentsimonból hoz mindkét variációra példát, de egyúttal

sejteti, hogy az ongai *kámbázás* (kámba: az ütőbot neve, a fagolyóé: teke) elnevezéstől függetlenül azonos az őrhalmi típussal.

Így ez nem véletlenül került be *Hajdú Gyula a Magyar népi játékok gyűjteménye* (1971.) című kiváló könyvébe, *ma is felelevenítetű*, egységes szabályokkal kidolgozott, s eszközeivel is ajánlott *botos játékként*.

Az, hogy a játéknév szerinti kategorizálás ebben az esetben nem lehet inervadó, azt szintén Lajos Árpád 1972-ben és 1976-ban publikált elemzősai támasztották alá. Még az említett palóckutatás *Felderítő kérdőívének erre vonatkozó kérdése* is hibás volt: „*Ismerik-e a mancsozást? (Lányok, legények, menyecskek játszottak egy díszesen faragott bottal és fagolyóval, manccsal)*” A kérdésfelvetés tehát a zárójelbe tett „irányító” megjegyzéssel együtt majdnem vakvágányra futtatta e játék lényegének feltárását, ugyanis az csak – az egyébként ismert lefolyású játék – egyik, lehetséges nevére, változatára, illetve eszközeire irányította a figyelmet!

Lajos Árpád e dilemmát úgy oldotta fel, hogy visszatért Szeder Fábán eredeti közléséhez, s nem elsődlegesen a játéknév nyomozásába kezdett, hanem a *játék lefolyásának módjára* fordított nagy figyelmet. Imponáló következtetéssel mutatta ki, hogy a fagolyóval és ütőbottal való játéknak két fő változata van: 1. a golyó lyukba terelése, s annak változatai mint *lentséges* (csűrözés, kanászozás, tekézés), így az országban mindenfelé elterjedt játékforma és 2. a fagolyó hajtófával történő megdobása, majd az elütött eszközök elfogására való törekvés: a golyó beváltása mint *fentséges* (kámba, gusznya), és így ilyen lefolyással a palócság nyugati és középső részén, valamint a barkóságnál ismert csak.

Az Órhalomban és környékén, valamint a matyóknál (!) fellelt, igen szépen díszített ütőfákat ő is külön méltatta, de a mintakincs ismertetésén túl, a meglepően nagy földrajzi távolság ellenére megfigyelhető viszonylagos egyezésekre választ már nem adott. Igaz, néhány helyen van példa arra, hogy fiúk-lányok vegyesen játszották (Center, Négyes, Bükkmogyorósd, Adács), és a fentiekben kívül még két helyről (Pétervására, Négyes) tudunk díszes ütőkről, de sajnos ezek elég elszórt adatok a két végpont között ahhoz, hogy napjainkban ennek pontos felderítését véghezvihettük volna.

Gyűjtésinkből kiderült, hogy a Palócföld széles sávjában mind a „lentséges”, mind pedig a feldobott golyó hajtófával történő megcélzása, s annak gyors visszaszerzése, a „fentséges”, *eltérő időközökben szűnt meg*. Kazáron például körülbelül az I. világháborúig mancsoztak, míg Ragályban tekézés néven még az 1940-es évek végén is játszották. Az őrhalmi mancsbot mint szerelmi ajándék saját gyűjtéseink során is többször lejegyzésre került. A faluban ügyes faragóember hírében állott *Csordás Antal*, aki igen sok leány számára készített díszes botot. Később inkább asztalossal készítették, mivel a „cifrája sütéshez” nem mindenki értett jól. Bevett játéktér a Faluköze, a Cigánydomb és a Mártondomb volt. Nemcsak az eladó lányok, hanem az *újmenyecskék* is mancsoztak, de ők csak akkor, ha férjüktől kapott bottal játszottak. „*Az emberek haragudtak, ha más udvarló botja maradt a háznál. Sok helyen a béke kedvéért még a lagzi előtt elégették a mancsozót.*”

Az 1950-es évek elején pedig Órhalomban a nők lassú „kivetközésével” csaknem egyidőben végleg megszűnt e játék még a gyermekek körében is, és a díszes és az egyszerű mancsozóbotok java része is – sajnos! – ezzel együtt megsemmisült.

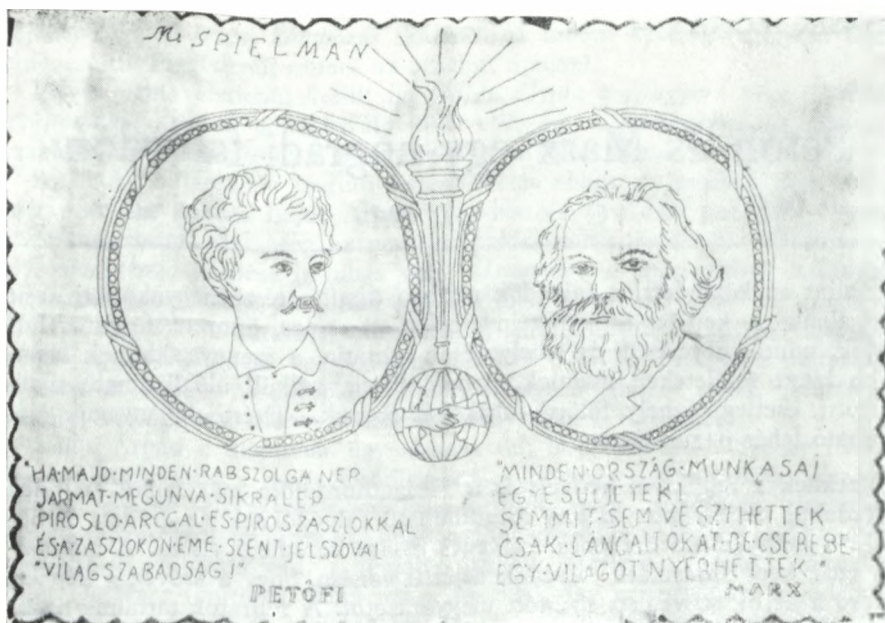
Petőfi és Marx egy nógrádi falvédőn

Amint az köztudott, a falvédők részben díszítő, részben gyakorlati célt szolgálnak. A konyha falfelületein elhelyezett színes, hímzett, feliratos falvédők, mint elnevezésük és elhelyezésük mutatja, a szennyeződésnek leginkább kitett felületeket, asztalok, padok, támla nélküli ülőalkalmatosságok mögötti, esetleg tűzhely fölötti falsíkokat fednek. Ezért alapanyaguk jól mosható fehér pamutvászon.

Ezeknek a rendkívül kedvelt és a századfordulóra már szinte minden társadalmi osztály konyháiban megtalálható falvédőknek az eredete mindössze a múlt század hatvanas, hetvenes éveire vezethető vissza. A mondarzalagos, képi ábrázolású falvédők sajátos vonása, hogy a szöveg a képhez, illetve a kép a szöveghez nyújtott magyarázatot. A feliratok tartalma a századfordulótól rávilágít az asszonyok életének és gondolatvilágának korlátozottságára, a nők tudatállapotára, egyéni lehetőségükre, függő helyzetükre, arra, hogy csakis az otthonhoz, a háztartáshoz, a házi munkához kötődtek. A szövegek felhívták a figyelmet a kívánatos magatartásra, a háziasságra, a szorgalomra, a takarékosagra. Propagálták a házi békét, boldogságot, s a beletörődést a négy fal közé szorultság állapotába. Például *Tisztaság a konyha díszé; Friss víz, egészség; Mint a madár az ágon, oly boldog légy e világon; Isten hozott kedves vendég, van itt enni-inni elég; Az én férjem csak a vizet issza, nem kívánom a lányságom vissza; Ez a kislány büszkén megy, hogy a kakas csipné meg.* Az ilyen feliratos falvédők bármikor használhatók, nem utalnak forradalmi átalakulásra. A szöveg- és a képi ábrázolás giccsnek minősíthető, vagy legalábbis súrolja annak határát.

Különösen az 1920-as években terjedt el a házi kézimunkázás, előre nyomott anyagon a kor divatjának megfelelően.

Az általunk bemutatott falvédő – bár alapanyagában és hímzéstechikájában megegyezik az előbb említettekkel, a képi ábrázolás és az ezt magyarázó szövegek, illetve idézetek merőben eltérnek a hagyományostól. Ez a falvédő egyedi a maga nemében, s egy új társadalmi rend beköszöntét, létét jeleníti meg. A fehér vászonra piros fonallal, száröltéssel hímzett *Petőfi- és Marx-képmás*, valamint a közöttük, fölöttük lévő fáklya és a földgömbben két egymásba fonódó kéz jelképezi a világszabadságnak, a világproletárjai testvéri összefogásának, egyesülésének igényét és szükségességét. A falvédő a Magyar Tanácsköztársaság idején készült. Különös párosításnak lehetünk tanúi: a forradalmi költészet és a tudományos szocializmus két nagy alakja, megteremtője közismertsége alapján, illetve talán propagandacélokból került egymás mellé, hirdette a tőlük kölcsönzött – még ha pontatlanul is közölt – szöveget.

Petőfi Sándor képmása alatt az *Egy gondolat bánt engemet* című költeményből egy részlet olvasható:

„Ha majd minden rabszolga-nép
Jármát megunva sikralép
Pirosló arccal és piros zászlókkal
És a zászlókon eme szent jelszóval
„Világszabadság!”

Petőfi

A szöveg hű másolata a költeménynek, de az ékezetek elmaradtak.

Marx képmása alatt *A kommunista kiáltvány*ből szabadon átvett szöveg olvasható:

„Minden ország munkásai egyesüljete! Semmit sem veszthettek, csak láncaitokat, de cserébe egy világot nyerhettek.

Marx

A szöveg ékezetahiányos.

A kommunista kiáltvány utolsó mondatai a közismert felszabadulás utáni fordításokban azonos. „Reszkessenek az uralkodó osztályok egy kommunista forradalomtól. A proletárok e forradalomban csak láncikat veszítetik. Cserébe egy egész világot nyerhetnek.

Világ proletárjai, egyesüljete!”

S mint köztudott, *A kommunista kiáltvány* Marx és Engels közös műve.

Az első magyar proletárdiktatúra, a Tanácsköztársaság idején készített falvédő tehát pontatlanul, de a lényegét tekintve, szövegében a kommunista kiáltvány befejező sorait idézi. Bár idézőjelet is használtak a felirat készítésénél, mégsem pontos a szöveg. Jóllehet a Tanácsköztársaság idején már ismert volt a kommunista kiáltvány, mint marxista alapművet ismerhették, olvashatták, de a falvédőre hímezett szöveg mégsem a ma elfogadott fordítás hiteles mása.

A kommunista kiáltvány egy 1912-es budapesti kiadásában (fordította és bevezetővel ellátta: *Ipolyi Tamás*) az utolsó mondatok így hangzanak:

„Az uralkodó osztályoknak van okuk reszketve gondolni egy kommunista forradalomra. A proletároknak láncaikon kívül egyéb veszíteni valójuk nincsen, de megnyerhetik az egész világot. Világ proletárjai, egyesüljetekek!”

A Magyar Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában megjelent Varjas Sándor *Marx és Engels* életrajza. (A XIX. század szocialista mozgalmainak történetével kapcsolatban – alcímmel.) Varjas Sándor e tanulmányában írja: „A kommunista kiáltvány úgy végződik, hogy reszkessenek a világ burzsoái, mert a proletárságnak nincs mit vesztenie, csak láncáit és cserébe nyerhet érte egy egész világot és, hogy »Világ proletárjai, egyesüljetekek!«”

A fentiekből arra következtethetünk, hogy miután több változatban jelent meg *A kommunista kiáltvány*, több fordító munkája, ki-ki saját értelmezése szerint ültette át a szöveget magyar nyelvre. Ennek következtében kinek melyik fordítás jutott a kezébe, azt ismerte meg és azt idézte. A befejező felhívó mondat azonban mindenütt azonos, csak a falvédón került az első mondatzsalagba, véleményem szerint az oroszól vett fordításnak megfelelően. „Proletarii vszseb sztran, szoegyinyájtesz!” Ez a szó szerinti fordításban: *Minden ország proletárjai, egyesüljetekek!* S, magyarra úgy fordították: *Minden ország munkásai egyesüljetekek!*

De bárhogyan is történt a szöveg átültetése, e kommunista felhívás ismertté vált, olyannyira, hogy még a lakásokba, háztartásokba is eljutott, fennn hirdetve a konyha falán, hogy a világ proletariátusának egyesülésében rejlik az erő.

A Magyar Tanácsköztársaság idejéből Nógrád megyében viszonylag kevés írott emlék és még kevesebb használati tárgy maradt ránk, mely magán viseli a forradalmi napok hangulatát. Tárgyféleségben mindössze két konyhai falvédó utal a forradalmi átalakulásra. (A másik szövege a forradalom eltiprását jelzi: „Mint lángoló forradalmár, fölemelt fölvel, legyőzhetetlen szellemmel és lélekkel megyek a börtönbe.” *Eugene V. Debs* aláírással.)

E két textílián kívül a mizserfai bányászok 1948-ig őrizték a Tanácsköztársaság idején készített zászlót, mely a két munkáspárt egyesülési kongresszusán a hősi időszakot idézte fel. A kongresszus után a zászlónak nyoma veszett.

A falvédők egyedisége, eredetisége vitathatatlan. Bár néhány évvel ez előtt az „élelmes” hatvani múzeumi dolgozók lefényképezték ezt a falvédót. a fénykép alapján megrajzoltatták, kihímezgették, s úgy mutatták be, mint eredeti tanácsköztársasági emléket, mint a saját történeti értékű tárgyukat. A jószemű múzeumlátogató azonban különbséget tud tenni az eredeti és a másolt tárgyak között.

A bemutatott falvédó rajzolatának készítője ismeretlen. Ma már azt sem tudjuk kideríteni, hogy gyári, vagy házi nyomású volt-e. Feltételezhetően házi előállítású, melyre mindenekelőtt a betűk vonalai utalnak.

A hímzést *Domonkos Pálné*, Salgótarján újaknai háziasszony készítette 80-55 cm-es méretben. A *Nógrádi Sándor Múzeum* gyűjteményébe vásárlás útján került be 1964 elején. Jelenleg megtekinthető a *Munkásélet Nógrádban a XIX.–XX. században* című állandó kiállítás tanácsköztársasági egységében, Salgótarjánban.

A szellem- és költőóriások arcképével díszített falvédó forradalomtól forradalomig állta az idők viharát és a fentiekén túli értékét növeli az a tény, hogy a 25 éves ellenforradalmi korszakban megőrizték, s ma becses emléksanyagként tárhatjuk a látogatók elé.

A Nógrád megyei szlovákok történelmi hagyományai, sajátosságai a kutatások tükrében

A XVII. század végén, a XVIII. század első évtizedeiben a megyénkbe költöző szlovákokról a helyben íródott monográfiák, leírások mindig megemlékeznek. Az eltérő szintű, változó mélységű publikációk híven tükrözik a megfogalmazás korának igényét, lehetőségét, az író felkészültségét, érdeklődési körét.

A korai leírások, monográfiák (amelyek közül elsőként említhetjük meg *Radványi Ferenc*nek a XVIII. század elején íródott latin nyelvű megyei ismertetőjét, majd a néhány évtizeddel később megjelenő *Bél Mátyás* Nógrád megyei kötetét, de ide sorolhatjuk *Mocsáry Antal* 1826-ban kiadott négykötetes megyetörténetét) csupán annyit említenek meg a megyénkben élő szlovákokról, hogy a fa megmunkálásához kitűnően értenek. A munka- és használati eszközöket maguk készítik el, több szlovák faluban cék, különböző facdényok, szekrények, ládák, pipák, cserépedények tömeges előállításával foglalkoznak, amelyeket maguk, vagy kereskedők révén juttatnak el az ország délibb megyéibe. Mindhárom szerző kiemeli az itt élő szlovákok szorgalmát és arról is szólnak, hogy a túlnépesedett, kevés földű falvakból a szlovákok tömegesen járnak le az Alföldre, hogy ott aratással, egyéb mezőgazdasági munkák végzésével keressék meg kenyerüket. Ezek a leírások sajnos, nem szólnak a megyénkbe települt szlovákok lakáskultúrájáról, szokásaikról, viseletükről, gazdasági rendjükéről.

Csupán a XIX. század közepén, pontosabban 1854-ben jelent meg az első leírás, amely a megye egy szlovák falujának mindennapi életét ismerteti. A *Magyar- és Erdélyország képekben* című munkában Ósagárd lelkésze terjedelmes cikkben számol be a falu keresztelési, lakodalmi, temetési szokásairól, a fonó életéről, de részletesen szól az építkezésről, a bútorokról, a viseletről, a gazdálkodásról, a falu társadalmi életéről. A női és férfiviseletről készült leírását egy fiatal házaspárról készült rajz is gazdagítja.

A múlt század második felétől folyóiratok, könyvsorozatok indulnak meg, hogy hazánk parasztságának történetét, életformáját ismertessék. E gazdag terméskből, a megyénkben élő szlovákok leírására egy oldal sem jutott. Csupán századunk tizes éveiben jelent meg egy rövid ismertető *Farkas Pál* tollából – a *Borovszky Samu* által szerkesztett megyemonográfiájában – a szlovákok viseletéről, lakáskultúrájáról, születési és házassági szokásairól. Tanulmányának anyagát elsősorban az Ipoly vonalától északra eső falvakban gyűjtötte.

Negyedszázaddal később, 1935-ben, látott napvilágot *Korpás Emil* Adatok a Nógrád megyei tótság népi építkezéséhez című közlése a Néprajzi Értesítőben. Ebben a szügyi, a falutól elkülönülő pajták építését, a gazdálkodásban betöltött szerepét ismerteti.

A megyénkben élő szlovákok tudományos igényű, távlatokat is érzékeltető kutatása 1949-ben indul meg, amikor *Manga János* kap megbízást a balassagyarmati Palóc Múzeum vezetésére. A szlovák nyelvet kitűnően ismerő néprajztudós itt-tartózkodásának első éveit a szlovák falvak tárgyi világának összegyűjtésére, megmentésére fordította, hiszen az intézmény gyűjteményét tel-

jesen megsemmisítő II. világháború elsősorban ezt a feladatot róta rá. A kiállításokat előkészítő tárgygyűjtései alkalmával szorgalmasan lejegyezte a szlovák falvak meséit, népdalait, a történeti mondákat, népszokásokat. A népszokásokat ismertető kisebb cikkei sorra jelennek meg a szakfolyóiratokban, amelyekben sohasem feledkezik meg a magyar-szlovák párhuzamot keresni, történetiségét gazdag bizonyító adatokkal alátámasztani. 1969-ben már megírhatta *Egy magyarországi szlovák falu* címmel Vanyarcról készült tanulmányát, amely a *Népi kultúra – népi társadalomban* jelent meg. Ebben a gondosan összcállított, kiterjedt gyűjtésen alapuló dolgozatában az 1710-es évektől, a szlovák telepések megérkezésétől kíséri nyomon Vanyarc történetét, a település gazdasági életét, a tárgyi és a szellemi kultúra változását. Különösen nagy gondot fordított a felgyűjthető szokások leírására, elemzésére, történeti múltjának rögzítésére. Ebből fogalmazódott meg Vanyarc néprajzi monográfiája, amely *Z. Minulosti Venarcu* címmel 1978-ban jelent meg.

Az 1960-as évek elejétől a szlovák falvakban végzett helyi gyűjtőmunka lassult. Ebből az időből két nagyobb témagyűjtésről számolhatunk csak be: *Róna Tas András* család-történeti kutatásokat végzett Ipolyszög, Szügy, Patvarc községekben, *Flórián Mária* a dohányfeldolgozás, a táplálkozás, a viselet emlékeit gyűjtötte Szügyben, Vanyarcon és Bánkon. A múzeumi tárgygyűjtés ebben az időben is intenzíven folyt: komplett viseletegyüttesek kerültek be Vanyarcról, Galgagutáról, Bánkról, de bútorok, lakástextiliák, viseletdarabok, gazdálkodási eszközök számos példánya is begyűjtésre került.

A megye szlovák falvainak helyi néprajzi, történeti vizsgálata az 1960-as évek végén indult meg nagyobb lendülettel. Ezt elősegítette az a megbízás, amelyet a Pálóc Múzeum kapott: Bánkon, a megyében élő szlovákok hagyományainak, tárgyi és szellemi kultúrájának megőrzésére és bemutatására létesítsen falumúzeumot. Az új létesítmény anyagának összeállításánál felmerült az az igény, hogy a kutatások eddigi eredményeit felhasználva, a feltárások tovább bővítésével, áttekintést adjon a megyében élő szlovákok anyagi kultúrájáról, pontosabban fogalmazva a tárlat kísérelje meg annak érzékeltetését, hogy a magyarokkal 250 év óta együttélő szlovákok tárgyi világuk sajátosságaiból, egykor eltérő jellegéből mit öriztek meg. Itt nem volt elegendő az eddigi kutatások számbavétele, a tárgyi gyűjtemény gyarapításának fokozottabb üteme, azt is megnyugtatóan kellett tisztázni, milyen volt, milyen lehetett az itt élő szlovákok anyagi kultúrája, a betelepülést követő években, évtizedekben. Ez utóbbi kérdés anyagának biztosítását a levéltári kutatás tette lehetővé. Több ezer hagyatéki leltárat, kárbecslést, a mindennapi élethez kötődő peres iratot másoltunk le a szlovák családokra vonatkozóan. E kutatások elején már számot adhattunk a Sámsonházán vizsgált kébteltekü település emlékeiről, a megyében élő szlovákok anyagi kultúrájáról, annak mélyebb időhatárok közötti változásáról.

A megyénkben élő szlovákok múltjának, hagyományainak feltárásában, tárgyi és szellemi kultúrájuk lejegyzésében, feldolgozásában természetesen nemcsak a megyében élő kutatók vettek és vesznek részt. Számos egyetemi és főiskolai szakdolgozat készült egy-egy szlovák település építkezéséről, viseletéről, szokásairól, népdalairól stb. A hazai és külföldi kutatók műveiben is találkozhatunk több-kevesebb adattal, amelyeket helyi megfigyeléssel gyűjtöttek. Ezek között sajnos, szélesebb kitekintésű, vagy egy-egy résztemát mélyebben ismerő cikk, dolgozat, tanulmány nem készült, amely a gazdagabb kitekintést, az összefüggések útvesztőiben a könnyebb eligazodást segítenék. A becses és

értékes adatokat tartalmazó, vagy forrásokat jelölő munkák ismertetésére nem vállalkozhatunk. A szűkre szabott hely még bibliográfiai felsorolásukat sem teszi lehetővé.

Talán az elmondottakból is kitűnik, ha ezt nyíltan nem is fogalmaztuk meg eddig, hogy a megyénkben élő szlovákok kutatása korántsem tekinthető teljesnek. Sok még a hiányos ismeret, a fehér foltok száma sem kevés. A kutatások eddigi szerény eredményei is lehetővé teszik azonban, hogy a Nógrád megyében élő szlovákok néhány sajátosságára felhívjuk a figyelmet.

Az országos kutatásokat sok megyei adattal kiegészítve tényként rögzíthetjük, hogy a szlovákok a XVII. század végén és a XVIII. század első évtizedeiben települtek megyénkbe, az akkor még sűrűn lakott kedvezőtlen természeti viszonyokkal bíró Árva, Zólyom, Trencsén megyékből, valamint Nógrád és Hont megye északi falvaiból. Az új telepések többsége nem szervezett betelepítés eredményeként érkezett, hanem spontán, az éj sötétjét kihasználva szöktek el szülőfalujukból, hogy az ország délibb, gondtalanabb megélhetést biztosító vidékein keressenek végleges otthont maguknak. Gyakran nevüket is megváltoztatták, hogy a hatóságok ne tudják visszaküldeni elhagyott falujukba.

A levéltári kutatások alapján ma már választ tudunk adni arra a kérdésre is, hogy a szlovákok miért abban a faluban telepedtek le, ahol jelenleg is élnek. A levéltári adatok segítségével feltérképezhettük, hogy a XVIII. század első felében a megye több mint kétszáz földbirtokosának mely községben mennyi telke volt és milyen vallásúak voltak. Az elkészült térképről leolvashatjuk, hogy az evangélikus vallású szlovák telepeseket csak a református és evangélikus vallású földbirtokosok telkein találhatjuk meg. Nógrád megye már a középkortól az apró birtokok hazája volt, egy falu paraszti telkei ritkán tartoztak egy földbirtokoshoz. Gyakori volt, hogy egy-egy falu határán 3–5, olykor még ennél is több földbirtokos osztozott. Így a falvak vallási összetétele és aránya attól függött, hogy a katolikus vagy az evangélikus vallású földbirtokosoknak volt-e több a telkek száma. Legyen szabad ezt egy példával illusztrálni. A török háborúk alatt elpusztult Csesztve községben a telkek $\frac{2}{3}$ része az evangélikus vallású Barátnaki testvérek, $\frac{1}{3}$ része pedig a váci püspök tulajdonában volt. A község újratelepítéskor a Barátnakiak evangélikus vallású szlovákokat, a váci püspök katolikus magyarokat telepített elnéptelenedett telkeikre.

A néprajzi kutatás, a történeti megismerésen túl, egyik legfontosabb feladatának tartotta annak megvizsgálását, tényszerű adatainak feltárását, hogy a török háborúk után betelepült szlovákok, németek, románok, délszlávok tárgyi és szellemi kultúrája hogyan alakult, változott az elmúlt kétszázötven év alatt. Különösen annak kutatása ígérkezett izgalmas feladatnak, hogy a hazánkba települt nemzetiségiek mit őriztek meg napjainkig az otthonról hozott hagyományokból.

Az e témával foglalkozó kutatók – részletes gyűjtéseik és megfigyeléseik alapján – már régebben megállapították, hogy a régi és a beköltözött új lakosság együtt – vagy egymás mellett élése során a nagyobb változás mindig a beköltözött csoportok kultúrájában következik be, mivel többé-kevésbé szűkszerűen alkalmazkodnak az őket befogadó vidékek gazdasági-társadalmi rendjéhez, életmódjához, szokásaihoz.

A Nógrád megyében élő szlovákok szellemi kultúrájában őrzött hagyományok feltárásában – mint fentebb erre már utaltunk – kitűnő munkát végzett Manga János. Gyűjtései alapján kimutatta, hogy a balladák, a népdalok között rendkívül sok azoknak a száma, amelyeket minden kétséget kizáróan az

előbbi lakóhelyükről hoztak magukkal. Erre részint a közép-szlovákiai dallamstílus élő hagyományaiból következtetett. Arra is felhívta a figyelmet, hogy az egyes alkalmakhoz kapcsolódó énekek, versek, köszöntők az 1930-as évekig megőrizték a régi bibliikus nyelvet. Ilyenek a Balázs-napi, a farsangi, a vízkereszi szövegek, de a lakodalomban a násznagyok és vőfélyek is ilyen bibliikus nyelvű verseket, köszöntőket mondtak.

Tárgyi anyaguk jelentős része azonosult a körülöttük, vagy együttélő magyarokéval. Az azonos táji környezet, a fentebb már említett gazdasági-társadalmi viszonyok, a beszerzési források tették egyezővé a munka- és használati eszközök jelentős részét. A helyben található építőanyag a magyarságéval egyező szerkezetű, beosztású lakóházakat hozott létre a szlovákoknál is. A bútorok formája, díszítése, funkciója, elhelyezése is egyezőséget mutat a magyarokéval. A szoba berendezési tárgyai közül csupán a zenélő Luther-kép, a szlovák nyelvű feliratokkal ellátott szentképek jelzik csupán, hogy evangélikus vallású szlovák család házában vagyunk.

A konyha használati tárgyai között mindössze egyet találtunk, amely a magyar háztartásokból hiányzik: ez az agyagból készült pekárnya (májsütő), amelyet az 1930-as évekig a disznótoros vacsora készítéséhez használtak. Az étel elkészítéséhez három májsütőre volt szükség: az egyikbe húst, a másikba apróra vágott burgonyát, a harmadikba sertésmájat tettek. A kemencében egyszerre kisütötték, majd egy nagy cseréptálba a külön sült ételeket összeöntötték. A körülállt tálból fakanállal ettek.

Az együttélő magyaroknál és szlovákoknál legszembetűnőbb a viselet, ezen belül is a női öltözet közötti eltérés. A megyénkben élő szlovákok szinte napjainkig megőrizték sajátos népviseletüket. A megye szlovák falvainak viseletében – szabás, viselés, forma és díszítés alapján – három nagy csoportot különböztetünk meg:

1. *Szűgyi csoport* (Balassagyarmat, Patvarc, Csesztve, Terény). Ehhez a viseleti csoporthoz tartozik több Csehszlovákiában levő Ipoly menti falu is. Ennek a csoportnak ismertetőjele a csipőnél széles gallérral megoldott, a térdet alig betakaró szoknya. Szűk ujjú ingvállaikon magas nyakú pruszlikot, ezen pedig széles rojtozású selyem vállkendőt viselnek. A főkötő, a *villuska*, a hajat teljesen befedi, melyet csipkével, szalagokkal, apró fodrokkal, flitterekkel díszítenek. Az asszonyok hajukat nem kontyban hordják. A két ágba font haj végét *pertlivel* összekötözik és a fej körül koszorúba tekerik.

2. *Bánki csoport* (Alsópetény, Felsőpetény, Nógrád, Nézsza, Ósagárd, Lengénd, Nógrádsáp, Erdőkürt, Galgaguta, Vanyarc, Bér, Szirák, Kétybodony). A női viselet jellemzője az apró ráncokba rakott szoknya, melynek aljára piros szegőt varrnak. A fehér, testhez simuló ingvállaikon többnyire deréktájon kiszélesedő *vizitkét* hordanak. A fehér gyolcs ingvállat, a vizitkét, a kötényt egyező hímzéssel díszítik. Főkötőjüknek széles konytfésűikkel jellegzetes magas és szögletes fejformát adnak a fej tetején.

3. *Sámsonházi csoport* (Lucfalva, Szupatak). Viseletük az első világháború után egyre jobban elpolgáriasodott. Az alig ráncolt szövetszoknya maidnem a bokáig ér, a slingelt szélű alsószoknya néhány centivel hosszabb a felsőszoknyánál. A keskeny gallérú, széles csipkés aljú kötény a deréknál enyhén ráncolt, jóval rövidebb a szoknyánál. A *buggyos ujjú*, testhez simuló ing itt is ismert, melyre fekete színű pruszlikot vesznek fel. A menyecskek „T” alakban fésülik hajukat, majd a két ágba font haját kétoldalt a fül mellett vezetik hátra. Kendőjük a fejtetőn elkeskenyedik.

A három viseletcsoport körül a bárki csoport a legnagyobb, ezen belül még öt kisebb viseleti csoportot különböztethetünk meg.

Fentebb már szóltunk arról, hogy a megye falvaiban lakó szlovákok aránya településenként változott. Az arányok változásában öt csoportot különböztethetünk meg:

1. magyarok – csekély számú szlovákok (Ludányhalászi, Herencsény, Szente, Magyarnándor, Nógrádkövesd, Szátok);
2. szlovákok – csekély számú magyarok (Bánk, Bér, Bokor, Felsőfctény, Galgaguta, Kétbodony, Lucfalva, Ósagárd, Sámsonháza, Szupatak, Vanyarc);
3. többsége magyar – jelentős számú szlovák (Mohora, Cserhátsurány, Nógrád, Balassagyarmat, Egyházasdengeleg, Ipolyvece);
4. többsége szlovák – jelentős számú magyar (Patvarc, Szügy, Csesztve, Ipolyözög, Erdőkürt, Terény, Legénd, Szirák);
5. katolikus vallású szlovákok (Keszeg, Alsópétény, Nézsza, Nőtincs, Nógrádsáp).

Azokban a falvakban, ahol az evangélikus vallású szlovákok száma alacsony volt, ott a helyi katolikus vallásúakhoz igazították viseletüket (Cserhátsurány, Magyarnándor, Szente, stb.) Ahol viszont egyenlő számban éltek magyarok és szlovákok, ott mindketten megőrizték eltérő viseletüket (Terény).

Számos eltérő jegyet fedezhetünk fel a szlovákok hímzéskultúrájában. Ennek részletes feldolgozását Manga János végezte el a hatvanas években. Kutatása szerint a szlovák hímzés színösszeállítása abban különbözik a magyarokétól, hogy itt a kék és zöld színek nem erőteljesek, a hímzések motívumai tagoltak, kirajzoltak, a tárgy szerkezetének hangsúlyozására törekcsenek.

A kutatások eredményét összefoglalva, arról szólhattam, hogy a megyénkben végleg letelepült szlovákok tárgyi kultúrája – a viselet, hímzés, néhány használati tárgy kivételével – rövid időn belül azonosult az itt élő magyarokéval. Az azonos földrajzi, történelmi környezet, a helyi lehetőségek – ma már alig kimutatható kölcsönhatásokkal – egységessé formáltak az itt élő magyarok és szlovákok lakáskultúráját, az állattartás módját, az ételkészítést stb. Az elkülönülésre nem adott lehetőséget az sem, hogy a megyénkbe települt szlovákok nem azonos faluból és megyéből származtak. A szellemi kultúrájuknál ezt a gyors alkalmazkodást nem tapasztalhatjuk, mert itt jóval lassabban érvényesültek a környezet helyi hagyományai, a gazdasági-társadalmi viszonyok átalakítást sürgető hatásai. Az otthonról hozott mesék, népdalok, mondák, a családi és naptári ünnepekhez fűződő szokások nemzedékeken keresztül öröklődtek. Megőrzését elősegítette a nyelvi elkülönülés, a zártabb életforma.

Adalékok Györffy István Ipoly menti kapcsolataihoz

Györffy István etnográfust, a magyar néprajztudomány kiváló egyéniségét egykor szoros szálak fűzték a mai Szlovákia területéhez is. Kapcsolatát a két háború közti Sarlós-mozgalommal *Balogh Edgár* teremtette meg. Erről *Turczel Lajos* irodalomtörténész számolt be részletesebben a pozsonyi *Hét* című kulturális lap 1984/8-as számában.

Liszka József fiatal szlovákiai magyar néprajzkutató a nagy tudós születésénck centenáriumára írt cikkében egy korábbi kapcsolatról is említést tett. Írásából idézzük az alábbiakat: „*Akik e sorokat olvassák, azoknak nyilván nem kell különösebben bizonygatnom, hogy néprajzi kutatótevékenysége során kapcsolatba került a mai szlovákiai tájakkal is. Ha másból nem, Móra Ferenc A honti igricek című bájos történetéből (ill. a témát tudományosan is feldolgozó Csáky Károly, Kósa László és Zalabai Zsigmond írásaiból) biztosan tudnak Györffy 1910-es honti gyűjtéséről, ami nyilván az 1909-ben feladatuk kapott szűrszabó mesterség tanulmányozásával függött össze...*” (A szülőföld vonzásában. Új Szó 1984/43.)

Hogy mivel függött össze az említett gyűjtés, pontosan nem tudjuk. Az viszont bizonyítható, hogy kutatónk már 1909-ben járt tájainkon, az Ipoly jobb partján. Erről egyik írásából értesülünk, amelyhez a későbbiek során még visszatérünk.

Nem csoda, hogy legtöbben Györffynek a *Bartókkal* együtt végzett 1910-es nagy gyűjtőtújáról, a messze földön híres ipolysági kanászhangversenyéről tudnak. A szélesebb olvasóközönség ugyanis az egyik Móra-novellából értesülhet Györffynek itteni sikereiről. Bevezetőként talán érdemes idéznünk *A honti igricek* néhány sorát: „*1910-ben az ipolysági vármegyeházán egy pesti úr állított be az alispánhoz, Marek Károlyhoz. Szép pirosposztság képe volt az úri embernek, s termete is tagbaszakadt, valóságos vidéki földesurat mutatott, azért is igen meglepődött az alispán, mikor a nevét és a mesterségét meghallotta.*

– *Györffy István vagyok, a Néprajzi Múzeum őre, gyűjtőtúton járok Hontban.*

– *Ügy? – mosolyodott el az alispán. – No, igen örülök. Talált-e már sok kanásztülköt doktor uram? Mert azokat nem ártana, ha mind összeszedné és elvinné Pestre. Vagy legalább azt az egyet, amelyikkel engem felkurjongatnak minden hajnalban, mikor legjobb ízűt alszom.*”

Az elbeszélésből továbbá megtudhatjuk, hogy Györffynek szerencséje volt, mert „a honti alispánban olyan emberre talált, aki mindjárt elérte, miről van szó.” Készségesen segített hát a tudósnak: „*Kiadta az ordrét a lovas hajdúknak, hogy szaladják be tüstént a szobi meg a báti járást s aki kanászt talál, azt erre meg erre a napra állítsák elő. De mind hozza magával a muzsikát is, kürtöt, dudát, furulyát, ki minek mestere.*” Így sereglett volna össze a megyeház udvarán vagy ötven kanász, hogy az alispán aztán furfangos mó-

don megszólaltassa őket. S amint Györffy látta, hogy „itt nagy dolog van készülöben, ő is segítségért szalajtott haza egy sürgönyt”. Hívására jött is a másik „garabonciás”, azaz Bartók Béla.

Móra novellájának sztorija természetesen nem egészen fedi a valóságot. A mű értékén persze ez mit sem változtat. Az ipolysági kanászhangverseny körülményeinek és lefolyásának részleteit *Bartók Béla és A bonti igricek* című munkámban (Honismeret 1981/3.) már aprólékosan feldolgoztam, ezért ennek ismertetésétől itt eltekintek. Ezzel kapcsolatban talán még csak annyit, hogy az 1910. november 13-i ipolysági „kanász- és juhászhangversenyt” nem Marek Károly alispán, hanem Szokolyi Alajos megyei levéltáros, a kultúra nagy honti mecénása szervezte. Ő fedezte a látványos verseny költségeit, s ő tűzte ki a díjakat is.

De hogyan és mikor került valójában a fenti eseményeket megelőzően Györffy István Hont megyébe? A korabeli vidéki sajtóból értesülhetünk arról, hogy etnográfusunk közvetlenül a novemberi gyűjtőút előtt is járt az Ipoly mentén. Egészen pontosan 1910 augusztus végétől szeptember 18-ig kutatót a vidék falvaiban. Az volt a feladata, hogy összegyűjtse és elrendezze annak a nagyszabású megyei kiállításnak a néprajzi anyagát, melyre 1910. szeptember 21-e és október 2-a között került sor Ipolyságon. A rangos rendezvényt és kiállítást, amelynek a néprajzon kívül még tíz részleg volt, maga Györffy is nagyra értékelte. *A Honti Lapok* 1910/40-es számában maga írta az alábbiakat: „Mindazonáltal a kiállított anyagból szakember mindjárt megállapíthatja, hogy Hont megyében kitünő néprajzi területen jár, és túlzás nélkül azt mondatom, hogy ilyen néprajzi kiállítása kevés megyének volt.”

Az összegyűjtött néprajzi anyagot a megyeháza három termében állították ki. Ugyancsak a helyi újságokból értesülünk arról, hogy a kiállított tárgyak közt a bakabányai fazekasok, a kálnai kőfaragók, a báti és a maróti kályhakészítők termékei mellett az érdeklődők megcsodálhatták még a pásztorélet anyagát, az ipolykeszi kanász teljes öltözetét, az egyházmaróti szőtteseket, a palásti viseletet, a dacsólomi régi hímzéseket, valamint a nagycsalomijai ősi faekét. A gyűjtés során a Néprajzi Múzeum szakemberei hatvan eredeti felvételt készítettek, s a kiállítási anyag nagy részét beszerzési áron megvásárolták.

Az egykori megyei újságok lapozgatása közben akadtam egy olyan tudósításra, amely a már említett kanászhangverseny előzményeiről tájékoztat, s egyben arra is magyarázatot ad, miképpen szerveződött az ipolysági pásztor-találkozó. *A Honti Lapok* 1910. november 12-i számában például ezt olvashatjuk: „Györffy István dr. tanár a néprajzi múzeum kiváló tisztviselője volt tudvalevőleg megbízva azzal, hogy a már lezárult kiállításunk néprajzi anyagát gyűjtse és rendezze.

Anyaggyűjtő vándorútján feltűnt neki a bonti kanászok túlkölése – de különösen az ipolykeszi kanászé –, aki amellet a dudát is kezeli. Mellesleg megjegyezzük, hogy ez a gyermek kívül-belül annyira eredeti kanász, hogy Györffy 101 korona árán teljesen levetkőztette őtet. Az ő kosztümjét láthatuk a kiállításon túlköztül, dudástul.” Mindezt egyébként a kiállításon készült egyik felvétel is megörökítette. Előtérben a kanászot látjuk „teljes díszben”, háttérben pedig a pásztorélet kellékeit szép elrendezésben.

Györffy azonban nem elégedett meg a kanász „kosztümjével”. A gyűjtése során hallott kiváló zenei anyagra felhívta barátja, Bartók Béla figyelmét is. Ertesítette őt, hogy „Ipolykeszin van egy jó túlkös kanász”. Sőt Györffy sze-

rette volna a többi honti „zenész” is Bartók elé állítani, hogy népzenekutatónk „lefonografálja” a „honti igricek” produkcióját. Ám nem tudta annak módját, miképp lehet összehozni a távoli pásztoembereket. Mert, amint a *Honti Lapok*ban később maga is megírta: „a pásztor ilyesmire nem egykönnyen kapható, sőt még az egybegyűjtésük sem könnyű dolog”. Ekkor fordult segítségért Szokolyi Alajoshoz. Nem is titkolta, hogy „egy minden szépért, jóért lelkesedő műpártolóé az érdem, hogy összegyűjtötte a pásztorokat, versenydíjat tűzvé ki a legjobbaknak, számítva – igen helyesen – a magyar ember dicsvágására, mert bizony nem kis dolog ám pásztorok között, ha őket a vármegye legjobb túlkosának vagy dudásának minősítik”. Nos – s ezt is Györffy Kanász hangverseny című írásából tudjuk (*Honti Lapok*, 1910/47) –, *Semetke Mihály* honti kanász lett a legjobb túlkos, de díjat nyert az ipoly-pásztói meg a baráti kanász s a palásti kondásbojtár is. A dudások közül pedig az Ipolypásztótól érkezett *Csuvara Mihályé* lett a fődíj. Rajta kívül jutalmat kaptak a kemencei, a bernecci, a merעי, meg az egei kanászok is. Ugy látszik tehát, hogy a mindmáig névtelenség homályában rejtekező ipolykeszi kanászgyerektől jobb túlkosok, dudások is voltak a megyében. Mindenesetre azonban neki sem kellett szégyenkeznie, hisz’ az ő játéka keltette fel először Györffy figyelmét, öltözete pedig végül is méltó helyre került.

Az 1910-es gyűjtőút kapcsán Györffy örömmel állapította meg, hogy: „Bár a hontmegyei magyar pásztorság is feltartóztathatatlanul halad a hanyatlás útján, de az ország többi részéhez viszonyítva sok ősi sajátosságot megőrzött, különösen a kanászság. Itt még a pásztor faragóművészet most is él, s az ősi pásztor hangszerek a túlkók, furulya és duda még forgalomban vannak”. Ez a megállapítás még hosszú időn át aktuális maradt. Hisz’ Manga János néprajzkutató, a vidék szülőtte, még a harmincas évek végén is több „zenészutódot” talált az Ipoly mentén. Ő említette egyik tanulmányában (*A visszatért Felvidék néprajza*, 1939), hogy *Tózsér Ferenc* lukanényei kanász még 1933-ban is készített furulyát és dudát. *Lőrincz Vince* ipolyhídvégi dudásról pedig azt írta, hogy összesen húsz dudát készített. 1933-ban Ipolyfödemesen hallotta őt játszani. Három farsangi napra 50 csehszlovák koronát, valamint ételt és italt kapott dudálásáért. Tőle tanulta a dudakészítést *Seres Vince*, aki 1939-ben 41 éves volt, és Tompán kanászkodott. Sajnos, a híres honti dudák napjainkra már eltűntek a környékről. Ám a pásztoemberek kellekei közül a palásti falumúzeumban még ma is őriznek néhányat.

Visszatérve Györffy Ipoly menti kutatásaihoz, megállapíthatjuk, hogy azok az egyetemcs magyar néprajzkutatás számára is jelentősek. S ha már az Ipoly menti gyűjtéseiről beszélünk, feltétlen szólnunk kell azokról az írásokról is, melyek később jelentek meg az *Etnográfia Néprajzi Értesítőjében*. Az 1933-as számokban például két idevonatkozó írásra bukkantam.

Az *Adatok egy régi palóc építkezéshez* című dolgozatában (*Néprajzi Értesítő*, 154–155. oldal) egy régi ipolysági parasztportát mutat be. Bár a cikk 1933-ban jelent meg, az adatokat a szerző 1909-ben jegyezte le *Baráti János* 80 éves ipolysági lakos közlése alapján. Bizonyára ebben az évben kerülhetett sor Györffy első honti gyűjtőútjára is.

Munkájából megtudhatjuk, hogy a sági Baráti nemzetség a múlt század közcépén kilenc férfiből és kilenc asszonyból állt. A közös házat két szoba, egy konyha s a melléképületek alkották. Márton, a legidősebb gazda a többi férfival az első szobában lakott. A másik szobában az öreg gazdasszony rendelkezett, ő vezette a háztartást is. Étkezéskor az asszonyok nem ülhettek le, körülállták az asztalt, s fakanállal ettek.

A második szobából nyílt a belső kamra, ahol a nők háltak. Aki nem akart itt aludni, az az istállóban hált. A belső kamrán túl még egy kamra volt, ahol a gabonát és a faragószerszámokat tárolták. A portához ezenkívül tehén-, ló- és tinóistálló tartozott.

A másfél méteres házfal földből volt verve. A szoba és a konyha falát leásták. A „kürtő” meg a kemence főenyéből volt, az utóbbit „siskának” hívták. A padlásolt szobában a tölgyfapadokat sárláb tartotta. A lakásban mécses világitottak. A kerítés nélküli portán még szérű, pajta, polyvalyuk és disznóól volt.

A másik Györffy-írás *Az ipolymenti halászat* címmel jelent meg a *Néprajzi Értesítő* 24–28. oldalán. A dolgozatból megtudjuk, hogy századunk elején Nagysalomiján, Ipolyhídvégen, Pereszlényben, Ipolyságon, Gyerken, Ipolyvisken, Szakállason és Szalkán volt legjelentősebb a halászat. Ipolyság halásztanyái közül Györffy a következőket sorolja fel: Asztalosgödre, Kondégödre, Korponaszakadás, Parasai rétek, Korponai vashíd, Kertekalja, Tövises szög és a Szurdok. A legelterjedtebb halfajták közül a szerző a pontyot, a harcsát, a márnát, a csukát, a keszeget, a méhalat, a fehérhalat és a paducot említi.

Részletesen foglalkozik cikkében Györffy a halászás módjaival is. Leírja a rekesztő- és emelőhalászt, a bukrozást, de olvashatunk munkájában a szigonyozásról is. Rekesztőhalászáskor a rekesz csúcsába vesszővarsát tettek. Merítéskor az Ipolyba cölöpöket (cövekkeit) vertek. Ezek öblöt képeztek, s abba tették a meritőhálót. A pentőlhaló a vetőhalászat eszköze volt. Tesmagon tiszta vízben ladikból halásztak vele.

Az imént említett területek újabb feldolgozását az idő egyre inkább sürgeti. A teljes adatgyűjtés mai eredményeit mindenképp érdemes lenne összevetni Györffy dolgozataival. Ezáltal nemcsak Györffy előtt tisztelgethennék, de önismeretünket is teljesebbé tehetnénk!

Három könyv — ugyanarról

Ez az ugyanaz nem más mint a szülőföld. Nem is kimondottan Nógrád, s főleg nem a mai megye, de mindegyik érinti valamilyen módon a Palócföldet. Tágabb fogalom itt a szülőföld, tehát nem egyszerűen a születési hely monográfiáját, tanulmányokat vehet kézbe az olvasó, hanem a klasszikus értelemben vett honismeret egyik témájának magas színvonalú tudományos-szépirodalmi megfogalmazását. Kicsit bonyolultnak tűnik a helyzet, úgy látszik, e sorok írója kerülgeti a kérdést, minden bizonnyal nincs tisztában a műfaji fogalmakkal. Lehet, hogy így is van.

Ugyanakkor az is növeli a bíráló gondjait, hogy olyan művekről van

szó, amelyek az egykori, a történeti Magyarországhoz tartozott részekről íródtak, ám íróik, szerzőik már egy új állam, a szocialista Szlovákia polgárai.

Nem hétköznapi könyvek ezek tehát. A sokat emlegetett, ám itt a valóságos hidszerepet betöltő művek. A közös múlt felidézése, a nemzeti érzelmet erősítő históriák rögzítése, a jelenkori táj és környezet tudományos leírása, s még megannyi más eleme a szülőföldnek, mind-mind segít abban, hogy tisztán lássuk: Közép-Európa ezen szegletében egymás nélkül ma már aligha lehet létezni. Fogalmazzunk így: egymás múltjának és jelenének ismerete és tisztelgete

nélkül! Minden bizonnyal ez a szándék vezette a könyvek alkotóit is.

Zalabai Zsigmond könyve élénk magyarországi visszhangot váltott ki. A Madách Kiadó gondozásában megjelent *Mindenekről számot adok* című kötet az író hűségesküje. Elkötelezettségének, eredendő kötődésének nem hétköznapi krónikája. Rendkívüliségét megközelítési módja adja. Eltér a hagyományos szépírói visszaemlékezésektől, a meditatív moralizálástól. Konkrét történeti dokumentumokat sorakoztat fel s a történelmi hitelességet igazolandó, írói hagja is tárgyilagos. Nagyon jól tudja: ebben a megközelítésben a dokumentumoknak kell árasztania azt a bizonyosságot: ez a táj el nem ereszt, őseink élete, munkája, sorsa, szenvedése eltéphetetlen kapocs minden generáció számára. (Ipolypásztóról van szó a könyvben. Hont megyében van ez a kis falucska.)

Ezért is fontos *Zalabai Zsigmond* könyve. Példamutató a dokumentumok sokfélesége, ahogyan rendkívül széles körből kiindulva minden lehetséges dokumentumot felhasznál. Ebben vannak régészeti leletek, földrajzi nevek, a népköltészet alkotásai, középkori oklevelek, egyházi öszszecírások, török kori adójegyzékek, jobbagylevelek, iskolamesteri szerződés, bírói eskü szövege, statisztikai felmérés adatai stb., stb. Mindezekből próbálja *Zalabai Zsigmond* öszszerakni Ipolypasztó mozaikképét. Nem kíván élni a történettudomány szakmai fogásaival, szépíró módjára alkalmazza a forrásokat, belőlük a táj, a nép, vagyis szülőföldje, népeinek sorsa érdeklí.

Természetesen a könyv olvasója tudja, hogy ez a falu- és közösségstória nem átlagos történet. Egyedivé teszi az, hogy egy kisebbségi lét sugallja a feladatot; hazát keresni a honban, kötődést a jelenhez s vállalni a jövőt. Itt Magyarországon tán könnyebb lehet ez, de egy új hazá-

ban a múltidéző feladat felerősödik, az önmegtartás eszközüvé lesz. A közösség megtalált, felidézett múltja egyúttal biztosítéka a megmaradásnak is. *Zalabai Zsigmond* könyve ékesszép példája ennek a szándéknak, s reméljük, siker kíséri vállalását-vállalkozását a továbbiakban is, hiszen faluja történiáját 1918-cal bezáróan fejezi be, de érezteti, megírja a folytatást is. Azoknak az éveknek a számadását, amikor sorsforduló vár ezrán a falu népére: a kisebbségi lét.

A másik könyv szerzőjét elvben és gyakorlatban is szinte semmi sem választja el *Zalabai Zsigmond*tól. *Csáky Károly* barátja is, szülőföldben társa is, elhivatottságban testvére is Zalabainak. Ha még hiszünk a nagy, ám igaz szavakban, róla bizvást elmondhatjuk, fáklya ő. Ipolyságon lakik s egy közeli kis faluban tanít. Olyan sorsvállalás ez, amely számára a teljes emberi létet jelenti. Ott van minden jelentős helyi Csemadokrendezvényen, amelyeket általában ő szervez, készít elő, irányít. Ipolyság magyarsága szellemi életének irányításában meghatározó ereje van, önkéntes művelődési csoportokat vezet, népművészeti seregszemléket szervez s amellet ír is. Ír rendületlenül, lett légyen az kishír egy magyar rendezvényről, recenzió egy honismereti műről, vagy tanulmány szülőföldjéről. Ezeket az utóbbiakat jelentette meg most a Madách Kiadó *Honti barangolások* címmel.

Tizenkét tanulmányt tartalmaz a kötet s bizonyára megbocsátja *Csáky Károly*, de írásaiban mindig és első sorban azt kerestem, hol és mit írt Nógrádról. A két szomszédos megye történetében számos közös emléket őriz. Hogy csak egyet idézzünk fel: a dualizmus kora legjelentősebb megyei lapjának ez volt a címe három évtizeden át: *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*.

Csáky Károly könyvében kimon-

datlanul is vállalja ezt a kapcsolódást. Nem hirdeti, de érezheti: az Ipoly nem szétválaszt, de összeköt bennünket, történelmünket és jelenünket egyaránt. Gondoljunk csak első tanulmányára, amelyben séta-szerűen bemutatja Hont településeit. Ipolyfödémésnél említi *Manga János* kutatásait, azét a néprajztudósét, aki később a Palóc Múzeum igazgatója lett. Ipolynyéken *Pajor István*ról ír, aki aztán *Csalomjai* néven Nógrád megye ünnepelt „dalnoka” volt. De itt született *Böjtös Sándor* is, aki a nógrádi munkásmozgalomnak is kiemelkedő jelentőségű alakja. Csábon *Szedes Fábian* született, a palóc kérdés első felidézője a múlt században. Nagycsalomján *Gáspár Imre* látta meg a napvilágot. Az 1870-es években irodalmi afférja volt *Mikszáth Kálmánnal* Balassagyarmaton. S így sorolhatnánk a nógrádiak számára is kedves neveket: *Szondy György*, *Petőfi Sándor*, *Kubinyi Ferenc*, *Kubányi Lajos*, *Mikszáth Kálmán*.

Igaztalanok lennénk a szerzővel szemben, ha csak ezt látnánk tanulmányaiban. Irodalomtörténeti, történeti, művelődéstörténeti írásaiban nem egyszerűen a múltat kutatja: példát keres. Nem a bédékkerék minden eldugott helyen világszenzációt kereső szándéka vezeti Csáky Károlyt. Az igazi pedagógus vállalt kötelezettsége kényszeríti arra, hogy tanítson a szó nemes értelmében is. Az ő helyzetében a tananyag nemcsak a kinyomtatott tankönyv, hanem a történelmi múlt, s annak tanítható megannyi tapasztalata.

A harmadik könyv némileg eltér az előzőktől. Besztercebányán jutottam hozzá, magyar könyvesboltokban még nem láttam. Lehet, hogy nem is fogom, lévén a könyv szlovák nyelvű. S bármennyire is testvérmegyék vagyunk, határ menti megye vagyunk, féltő, hogy igen kevesen fogják olvasni nyelvtudás híján. A cí-

me egyetlen szó: *Novohrad*. Ezt a szót könnyű magyarra fordítani: *Nógrád*. Az *Osveta* Kiadó gondozásában jelent meg 1985-ben.

Egy majdani ötkötetes honismereti monográfia első kötetét lapozgathatjuk. (De jó lenne azt vélni, hogy a mi négykötetesünk is ott állt az ihlető művek sorában!) A kötet többszörös bevezetőjéből kiviláglík, hogy a monográfiatorozat a mai szlovákiai Nógrád sokoldalú bemutatását tűzte ki célul. Az első kötet a természetföldrajzzal foglalkozik, majd a következők a gazdaság, a társadalom, a történelem, és a művelődés történelméről fogják feldolgozni.

A monográfia kiadói szándéka egyértelmű. Ahogyan *Jan Sloboda* fogalmaz az előszóban: a kötet révén még mélyebben ismerjük meg az itt lakók szülőföldjüket, „*még szorosabb kapcsolatban nőjön fel a jövő generációja, szocialista hazánk minél tudatosabban és gyorsabban történő felvirágoztatása érdekében*”.

Nem kétséges, az 1978-ban megkezdődött munka jelentős eredményre zárul. Széles kutatói, intézményi bázissal dolgoznak, s az első kötet tanúsága szerint a vizsgálódás is széles és mély. (Maga a kötet gazdagon illusztrált, szép kiállítású és szívfidőan olcsó.)

A kötet, illetve a monográfia útravalóját *Julius Hanus*, a Szlovák Szocialista Köztársaság miniszterelnök-helyettese írta. Szép szavaiból nemcsak az derül ki, hogy a szlovákiai Nógrád szülötte ő is, hanem azt is látjuk, milyen őszintén és hitelesen fogalmazta meg a magyar és a szlovák nép e táji együttélésének történelmi tanulságait. Reméljük, szavai valóban útravalók lesznek ahhoz, hogy a monográfia további kötetei is hasonló objektivitással, tárgyyszerűen szóljanak majd Nógrád megye hajdanvolt közös történelméről, s a két nép jelentéadó mai barátságáról.

P. M.

